

**Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

**Б.ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 08.18.571 Диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК: 330.101(575.2): 338.1**

Саякбаев Тилек Дженишбекович

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК
КООПСУЗДУГУН КАМСЫЗ КЫЛУУНУН ШАРТЫ КАТАРЫ
КОРРУПЦИЯГА КАРШЫ МЕХАНИЗМДЕРДИ ӨНҮКТҮРҮҮ**

**08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана насыя
08.00.05 – экономика жана эл чарбаны башкаруу**

**Экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты**

Бишкек – 2019

Диссертациялык иш Башкаруу, укук, финансы жана бизнес эл аралык академиясынын «Финансы жана кредит» кафедрасында аткарылды.

Илимий кеңешчи:

илимий кеңешчисиз

Расмий оппоненттер

экономика илимдеринин доктору, профессор

Кулуева Чинара Раимкуловна

Ош мамлекеттик университетинин «Каржы жана кредит» кафедрасынын жетекчиси

экономика илимдеринин доктору, профессор

Атышов Көбөгөн Атышович

М.Рыскулбеков атындагы КЭУнун Илим жана мамлекеттик тил боюнча проректору

Экономика илимдеринин доктору, доцент

Кожошев Арзыбек Орозбекович

Кыргыз Республикасынын Улуттук стратегиялык изилдөөлөр институтунун директорунун жетекчисин кеңешчиси

Жетектөөчү уюм

Тажик улуттук университети, Каржы жана экономика факультети, "Каржылык башкаруу" кафедрасы, төмөнкү дарек боюнча: 734025, Тажикстан Республикасы, Душанбе ш., Рудаки пр, 17.

Диссертациялык ишти коргоо 2019-жылдын 18-октябрында саат 14.00дө Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 08.18.571 диссертациялык кеңештин жыйынында, 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Жибек Жолу проспекти 394 дареги боюнча өтөт.

Диссертация менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин китепканасынан (720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Жибек Жолу проспекти, 394) жана Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин китепканасынан (720000, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев көч., 44), ошондой эле ДК сайтында: <http://dissovetecon.knu.kg>; <https://nauka.knu.kg> таанышууга болот.

Автореферат «__» _____ 2019-ж. таркатылды.

Д 08.18.571 диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, экономикалык илимдердин кандидаты, доцент

М.А. Дженалиева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык изилдөөнүн актуалдуулугу. Коррупция мамлекеттик башкаруунун эң курч көйгөйлөрүнүн бири болууда, ал дүйнөнүн көптөгөн мамлекеттеринин, анын ичинде Кыргыз Республикасынын да улуттук кызыкчылыктарына коркунуч жаратууда. Мамлекеттик башкаруу тутумунда пайда болуп жаткан чыгымдар пропорциялдуу коррупциялык көрүнүштөрдүн өсүшүнө түрткү берет, ал - коррупциялык көрүнүштөрдүн орун алышы өлкөнүн социалдык-экономикалык өсүүнүн реалдуу темптеринин төмөндөшүнө, өндүрүштүн бүтүндөй тармактарынын жабылышына алып келүүдө, алар өзүнүн атаандаштыкка болгон жөндөмдүүлүгүн жоготушууда жана анын натыйжасында улуттук эмгек рыногу тарууда, жумушсуздук өсүүдө, калктын миграциялык кыймылы менен эмгек миграциясы күчөөдө, ж.б.

Коррупция социалдык-экономикалык феномен катары өз мыйзам ченемдүүлүгүнө жана көмүскө экономика менен тыгыз чырмалышкан белгилүү бир субъективдүү курамга ээ жана бир катар өзгөчө айырмачылыктарга ээ. Ошону менен бирге, мамлекет тарабынан кабыл алынып жаткан чараларга жана коррупцияга каршы механизмдерди акырындык менен өркүндөтүүгө карабастан, коррупция бул же тигил өлкөнүн экономикасы үчүн да олуттуу көйгөй болуп калууда.

Эксперттик баалоо боюнча [*«Кыргызстандагы коррупция: масштабтар, себептер жана төмөндөтү мүмкүнчүлүгү»*.- Бишкек: КР ЭМ жана ДБ, 2014. – 172-б], Кыргыз Республикасынын республикалык бюджетине коррупциядан жыл сайын келтирилүүчү зыян 700 млн АКШ долл., т.а. бюджеттин киреше бөлүгүнүн 40% же ИДПга карата 10-12% түзөт (доллардык эквивалентте). Алынган баалоону экстраполяциялоо менен, (киреше бөлүгү менен ИДП катышында) Кыргыз Республикасындагы (КР) коррупциялык жүгүртүүлөр ИДПга карата 38,4% түзөөрүн эсептөө мүмкүн. Мында коррупциянын деңгээли менен экономикалык өнүгүүнүн деңгээли ортосундагы так корреляциянын жоктугун эске алуу маанилүү, бул байланыш жалпы мыйзам ченемдүүлүк катары эле байкалат. Ушуга байланыштуу биз бул изилдөөбүздө коррупцияга каршы механизмдердин натыйжалуулугуна финансылык-экономикалык баа берүүгө жана коррупция менен негизги макроэкономикалык көрсөткүчтөрдүн ортосундагы линиялык-корреляциялык байланышты аныктоого аракет кылдык.

Коррупцияга каршы саясаттын айрым аспектиери КР УИА академиги Т.К.Койчиевдин жана профессторлор В.И.Кумсков, А.О.Орузбаева, А.А.Саякбаева, А.Сарыбаев, Т.М.Тюлендиева, О.Н.Караталовдордун жана башка окумуштуулар менен экономисттердин эмгектери КРда изилденди. Бирок, өлкөнүн экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу шарты катары коррупцияга каршы механизмдер каралган эмес, ошентсе да мындай кароонун актуалдуулугу талашсыз.

Демек, коррупцияга каршы механизмдердин актуалдуулугу жана жетишсиз иштелип чыгышы ушул изилдөөнүн максаты менен милдеттерин аныктайт.

Диссертациянын темасы билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлгөн артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), негизги илимий-изилдөө иштер менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы 2013-2017-жылдардын мезгилинде Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы, 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы, Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы туруунун мамлекеттик стратегиясы, “Таза -коом” санариптик трансформациялоонун улуттук программасы, КР Өкмөтүнүн программалары жана пландары, ошондой эле “Коррупцияга каршы саясат” багыты боюнча КР Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясынын жана Эл аралык башкаруу, укук, каржы жана бизнес академиясынын илимий изилдөөлөрүнүн комплекстүү темасы менен байланыштуу.

Өндүрүш жана ресурстарды кайра бөлүштүрүү процесстеринин дээрлик бардык стадияларында орун алган коррупциялык көрүнүштөр экономикалык тутумдун бүтүндүгүн бузууга, экономиканын формалдуу эмес (көмүскө) секторун түзүүгө, салыктык төлөмдөр менен социалдык чегерүүлөрдү төмөндөтүүгө алып келүүдө, ошондой эле мамлекеттин инвестициялык саясатына терс таасир берүүдө. Мунун баардыгы статистикалык, финансылык, салыктык отчеттуулукту бурмалоого алып келүүдө. Акыркысы коррупцияга каршы механизмдердин таасир берүүсүнө теориялык, статистикалык жана эмпирикалык талдоо маселелерин актуалдаштырат.

Изилдөөнүн максаты жана милдети. Диссертациялык изилдөөнүн максаты КРнын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуунун негизи катары коррупциянын деңгээлин төмөндөтүүгө багытталган коррупцияга каршы механизмдерди өркүндөтүү боюнча жаңы ыкмаларды иштеп чыгуу жана негиздөөдө турат.

Коюлган максатты ишке ашыруу изилдөөнүн логикасына жана структурасына ылайык келген, төмөнкү милдеттерди чечүүнү талап кылат:изилдөөнүн логикасына жана түзүмүнө ылайык келген, милдеттерди чечүүнү талап кылат:

1) коррупциянын маңызын изилдөө, тутумдуу мүнөздөмө берүү жана өлкөнүн экономикасына анын таасир этүү формаларын классификациялоо;

2) эл аралык укуктук инструменттердин негизинде коррупцияга каршы негизги механизмдерди ачуу, ошондой эле КРда коррупцияга каршы аракеттенүү боюнча чараларды коррекциялоо үчүн коррупцияга каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү оң эл аралык тажрыйбаны изилдөө;

3) регрессиялык талдоонун ыкмаларын колдонуу менен КРнын айрым макроэкономикалык көрсөткүчтөрүнө коррупциялык бөлүктөрдүн таасирин эсептөө;

4) КРнын шартында жүргүзүлгөн коррупцияларды изилдөөлөргө жана эл аралык уюмдардын отчетторуна талдоо жүргүзүү жана жалпылоо;

5) КРнын жаңы тарыхында коррупцияга каршы аракеттенүү боюнча тажрыйбаны, чаралардын практикасын жана заманбап этапта коррупцияга

каршы механизмдерди түзүү үчүн бар болгон методикалык ыкмаларды изилдөө;

6) КРнын ИДПна коррупциялык бөлүктөрдүн корреляциялык таасирине жана бир катар макроэкономикалык көрсөткүчтөргө коррупциялык бөлүктөрдүн таасиринин линиялык көз карандылыгына эсептөө жүргүзүү;

7) КРнын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу боюнча коррупцияга каршы аракеттенүүнүн процедуралык жана институционалдык чаралардын тутумун иштеп чыгуу;

8) жаңыланган коррупцияга каршы механизмдердин моделдерин сунуштоо (коррупцияга каршы экспертиза, коррупциялык тобокелчиликтерди аныктоо, мамлекеттик сатып алуу тутумунда, формалдуу эмес экономика, накталай төлөмдөрдүн үлүшүн кыскартуу, ж.б.).

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы КРнын экономикалык коопсуздугун камсыз кылууга багытталган коррупцияга каршы механизмдерди өркүндөтүү боюнча автордук концепцияны иштеп чыгуу жана негиздөөдө турат.

КРнын экономикалык коопсуздугун бекемдөө жана камсыздоо көз караштагы коррупцияга каршы механизмдерди изилдөөлөрдүн, бир нече социалдык изилдөөлөрдүн, аларды практикалык ишке киргизүү жана колдонуу тажрыйбасынын негизинде, диссертант тарабынан изилдөөнүн жаңылыгын белгилеген төмөнкү илимий жыйынтыктар алынды:

1) негизги коррупцияга каршы механизмдерди мындан ары өркүндөтүү аспектинде заманбап экономикалык шарттарда коррупциялык көрүнүштөрдүн маңызы жана формалары ачыкталды;

2) “коррупцияга каршы механизм” түшүнүгүнүн аныктамасы мамлекеттик, коомдук жана жеке кызыкчылыктарды макулдашууну камсыз кылуучу коррупцияга каршы аракеттенүүнүн институттарын, түзүмдөрүн, инструменттердин, формалардын жана ыкмалардын жыйындысы катары такталды;

3) коррупцияга каршы аракеттенүү боюнча позитивдүү чет өлкөлүк тажрыйбага диагностика жүргүзүүнүн негизинде, экономикалык чөйрөдө коррупцияга каршы аракеттенүү механизмдин өнүктүрүү социалдык институттардын, коомчулуктун укуктук жана экономикалык маданиятынын абалынан көз каранды экендигин көрсөттү;

4) финансылык-экономикалык чөйрөдөгү коррупцияга каршы аракеттенүү механизмдин өркүндөтүү багыттары негизделди, алардын ичинен төмөнкүлөр бөлүндү: коррупцияга каршы аракеттенүүнүн экономикалык жана финансылык инструменттерин өркүндөтүү, мыйзам чыгаруу жана ченемдик базаны мезгил-мезгили менен жаңыртуу жолу менен өнүктүрүү, коррупция жана көмүскө экономикага каршы аракеттенүүчү, жарандык коомдун экономикалык институттарын өнүктүрүү;

5) финансылык-экономикалык чөйрөдө коррупцияга каршы иш-аракеттердин механизмдин модернизациялоо боюнча принциптер иштелип чыкты жана практикалык сунуштамалар негизделди;

6) КРда биринчи жолу, статистикалык жана эмпириялык маалыматтардын негизинде, коррупцияга каршы механизмдердин натыйжалуулугуна финансылык-экономикалык баалоо жүргүзүлдү жана регрессиялык талдоонун негизинде КРнын айрым макроэкономикалык көрсөткүчтөрүнө коррупциялык бөлүктөрдүн корреляциялык таасирине эсептөөлөр жүргүзүлдү;

7) КР экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу кызыкчылыгында экономикалык коррупцияга каршы аракеттенүүнүн автордук концепциясы сунушталды;

8) төмөнкүлөрдү караган, КР экономикасында коррупцияга каршы аракеттенүү боюнча процедуралык жана институционалдык чаралардын тутуму иштелип чыкты: а) салыктык жүктү азайтуу, б) мамлекет тарабынан берилүүчү коомдук кызмат көрсөтүү инфраструктурасына мамлекеттик инвестициялардын көлөмүн көбөйтүү, в) мыйзам чыгаруу базасынын сапатын жогорулатуу, ж.б.

Изилдөөдөн алынган жыйынтыктардын практикалык баалуулугу төмөнкү учурларда алынган жыйынтыктарды жана практикалык сунуштамаларды КР министрликтери, ведомстволору жана башка уюмдары тарабынан колдонуу мүмкүндүгү менен аныкталат: КР экономикалык коопсуздугун камсыз кылууга багытталган, коррупцияга каршы механизмдерди өркүндөтүү стратегияларын, программаларын жана моделдерин түзүүдө; коррупцияга каршы аракеттенүү чөйрөсүндө мамлекеттик саясатты ишке ашыруу механизмдерин өркүндөтүүдө, коррупциянын алдын алуу боюнча чаралардын ведомстволук жана тармактык алгылыктуу багыттарын аныктоодо. Мындан тышкары, изилдөөнүн материалдары “Финансылык менеджмент”, “Коорупцияга каршы саясат”, “Экономикалык коопсуздук”, “Кылмыш жолу менен алынган кирешелерди легализациялоого каршы аракеттенүү” жана “Экономика жана ишмердүүлүк” адистиги боюнча методикалык куралдарды жана лекциялардын курстарын даярдоо үчүн КР ЖОЖда, ошондой эле КР экономикалык жогорку окуу жайларынын кафедраларынын илимий-изилдөө иштеринде да колдонууга болот.

Сунушталган ыкмалар, автор тарабынан коррупцияга каршы аракеттенүү боюнча Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Иш чаралар планын иштеп чыгууда (2012-2015-жылдары жана 2015-2017-жылдары); КР “Кызыкчылыктар кагылышы жөнүндө ” Мыйзам долбоорун жана 2012-жылдан баштап 2016-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан бекитилген, коррупцияга каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү бир нече ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгууда; КР профилдик ЖОЖнын окутуучуларын жаңы “Коррупцияга каршы саясат” сабактарын киргизүү жана сабак өтүүнү окутууда (2019-ж.), ж.б. апробацияланган.

Изилдөөдөн алынган жыйынтыктардын экономикалык баалуулугу. Диссертациялык иште автор тарабынан сунушталган тыянактар менен сунуштар КР Экономика министрлиги жана Кыргыз Республикасынын

Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик салык кызматы тарабынан көмүскө экономиканын деңгээлин төмөндөтүү, салык саясатын оптималдаштыруу жана модернизациялоо боюнча чараларды иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. ИДП көлөмү менен мүнөздөлүүчү экономикалык өсүүгө коррупциянын таасирин эмпирикалык тастыктоо жана баалоо үчүн макроэкономикалык көрсөткүчтөргө коррупциялык бөлүктөрдүн таасирин корреляциялык эсептөө жана регрессивдүү талдоо жүргүзүлгөн. Коррупциянын деңгээлин сүрөттөөчү фактор катары Коррупцияны кабылдоо индекси (ККИ) алынды, анда ККИнын баллын 1 бирдикке (логарифтик шкаланы эске алуу менен) көбөйтүүдө ИДП 38,8 млрд сомго, ал эми мамлекеттик бюджеттин кирешелери - 10,5 млрд сомго көбөйүүгө тийиш.

2. Изилдөөдө КРда коррупциянын абалына жүргүзүлгөн жалпыланган талдоо өлкөдөгү коррупциянын экономикалык өзгөчөлүктөрү тууралуу маалымдайт, жана акыркы он жылдын аралыгында кабыл алынып жаткан чараларга карабастан КРдагы коррупциянын деңгээли өтө жогору болуп саналат. Буга далил болуп көз карандысыз изилдөөчү компаниялардын отчеттору жана эл аралык уюмдардын изилдөөлөрүнүн жыйынтыктарына жүргүзүлгөн сереп саналат. Мунун баардыгы КР экономикалык коопсуздугуна коркунуч катары коррупциянын өзгөчө маанилүүлүгү жөнүндө маалымдайт.

3. КРда коррупцияга каршы мамлекеттик саясаттын колдонуудагы механизмдеринин натыйжалуулугун жогорулатуунун негизги багыттары. Коррупцияга каршы аракеттенүүнүн тутумдуу, бири бири менен байланышкан жана реалдуу чараларды түзүү аркылуу гана ушул чөйрөдөгү мамлекеттик саясат жөнүндө сүйлөшүүгө болот. Мында, коррупцияга каршы саясат экономиканын жана жашоонун ар кандай чөйрөлөрүндөгү коррупцияны пайда кылган жана аны азыктандырып турган себептер менен шарттарды четтетүү жана минималдаштыруу боюнча мамлекеттин жана коомчулуктун ар тараптуу жана ырааттуу чараларды иштеп чыгуу жана ишке ашырууну өзүнө камтууга тийиш.

4. КРдагы коррупциянын абалын көз карандысыз изилдөөлөрдү изилдөөгө негизделген, коррупциянын деңгээлинин азыркы абалын талдоо, бизге коомдук аң сезимдеги коррупцияны түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берди, ал пайда табуу максатында паракордук жана кызматтык абалын пайдалануу менен ассоциацияланат. Бул коррупциялык жүрүм-турумду чектөөчү катары иштеп жаткан укуктук институттардын жана формалдуу эмес социалдык ченемдердин начар иштеп жаткандыгы жөнүндө билдирет.

5. Ишке ашырылып жаткан коррупцияга каршы саясаттын жетишсиз натыйжалуулугунун аныкталган себептери КР экономикалык коопсуздугун камсыз кылууга багытталган коррупцияга каршы механизмдердин стратегиясын, программаларын түзүү жана моделдерин өркүндөтүү үчүн бир катар практикалык сунуштамаларды иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берди.

6. Коррупция тутумдуу экендигин эске алып, аны менен күрөшүүгө мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, жалпы коомчулуктун күч аракеттерин консолидациялоонун негизинде коррупцияга саясий, экономикалык, социалдык, укуктук, уюштуруучулук, идеологиялык таасир этүүнү жүзөгө ашыруу боюнча тутумдуу ыкмалардын жыйындысын колдонуу зарыл.

7. Акцент эң биринчи кезекте коррупцияга каршы механизмдерге тиешелүү болгон алдын алуу мүнөздөгү чаралардын тутумун иштеп чыгуу жана ишке ашырууга жасалуусу тийиш экендиги жөнүндө жүйөнү негиздешти жана тастыкташты. Коррупция менен күрөшүү күнөөлүүлөрдү табуу жана жазалоо менен гана чектелбеши керек.

8. Коррупциялык көрүнүштөрдүн кооптуулугунун жана зыяндуулугунун потенциалдуу көрсөткүчтөрүн азайтууга жөндөмдүү болгон негизги коррупцияга каршы механизмдерди өркүндөтүү боюнча жаңыланган ыкмалар сунушталды (мисалы, коррупцияга каршы экспертиза, коррупциялык тобокелчиликтер жана мамлекеттик сатып алуулар), алар экономикалык коопсуздукка олуттуу таасир тийгизе алышат.

Издөнүүчүнүн жеке салымы коррупцияга каршы аракеттенүүнүн теориялык-методологиялык жана практикалык аспектерин негиздөөдө камтылат, алар автор тарабынан иштелип чыккан жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн ар кандай ченемдик укуктук актылары менен бекитилгендердин негизин түздү. Диссертациялык изилдөөнүн материалдары окуу-методикалык курал катары ЖОЖнын окуу процесстеринде окутуучулар, аспиранттар жана студенттер тарабынан колдонулушу мүмкүн. Сунушталган методика коррупцияны алдын алуу чөйрөсүндө мамлекеттик жана муниципалдык органдар тарабынан колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын жыйынтыгынын апробацияланышы. Диссертациялык иштин негизги жоболору, анын прикладдык жыйынтыктары Бишкек, Юрмала, Париж, Санкт-Петербург, Стамбул, Загреб, Сеул, Тбилиси, Киев жана Астана шаарларында өткөн, төмөнкү эл аралык жана улуттук илимий-практикалык конференцияларда, семинарларда, тегерек столдордо жана эл аралык форумдарда апробацияланган: “КР экономикалык өнүктүрүү стратегиясын түзүү көйгөйү” аталыштагы республикалык илимий-практикалык конференциясы (Бишкек ш., Ата-Тюрк-Алатоо Эл аралык университет, 201-жылдын 21-июну); “Глобалдаштыруу шарттарында инновациялык экономиканы өнүктүрүү” Эл аралык илимий-практикалык конференциясы (Бишкек ш., Ж.Баласагын атындагы КЭУ, 2012-жылдын 2-ноябры.); “Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык кызыкчылыктар кагылышы” аталыштагы доклад “Коррупцияны алдын алуу: таасирдүү иш-чаралар жана аларды иш жүзүнө ашыруу. Институционалдык жана сектордук ыкмалар” Эл аралык илимий-практикалык конференциясы (Юрмала ш., Латвия, 2013-жылдын 26-28-июну); “Формалдуу эмес иш менен камсыз кылуу” Эл аралык илимий-практикалык конференциясы (Санкт-Петербург ш., 2013-жылдын 11-14-ноябры); Экономикалык кызматташтык жана өнүгүү уюмунун (ЭКӨУ) жана

Чыгыш Европа менен Борбор Азия үчүн коррупция менен күрөшүү боюнча тармагынын пленардык отурумунун алкагында, коррупция менен күрөшүүдө жарандык коомчулуктун ролуна арналган атайын сессия (*Париж ш., 2014-жылдын 10-октябры*); “Өнүгүп жаткан өлкөлөрдөгү макроэкономикалык турукташтыруу көйгөйлөрү” Эл аралык илимий-практикалык конференциясы (*Бишкек ш., Б.Ельцин атындагы КРСУ, 2015-ж.*); “Улуттук-сектордук деңгээлде коррупциялык профилактикалык иш-чаралардын таасир берүүсү” Эл аралык илимий-практикалык конференциясы (*Чолпон-Ата ш., 2016-жылдын 26-27-майы*); “Дүйнөдө илимди өнүктүрүүнүн актуалдуу маселелери” Евразия Илимий Бирикмесинин 38-эл аралык илимий-практикалык конференциясы (*Москва ш., 2018-жылдын апрели*); “Илим жана азыркы учур 2019” Евразия Илимий Бирикмесинин 47-эл аралык илимий-практикалык конференциясы (*Москва ш., 2019-жылдын январы*); “Заманбап Казакстандын экономикасы: өнүгүүнүн көйгөйлөрү жана келечеги” Эл аралык илимий-практикалык конференциясы (*Астана ш., “Казакстан технология жана бизнес университети” 2019-ж.*); “Заманбап илимдин келечектүү өнүгүү багыттары” Евразия Илимий Бирикмесинин 49-эл аралык илимий-практикалык конференциясы (*Москва ш., 2019-жылдын марты*); “Кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди мыйзамдаштыруу (адалдоо) жана терроризмди каржылоого каршы аракеттенүү чөйрөсүндө Европа өлкөлөрүнүн экономикалык коопсуздугунун финансылык мониторингдөөнүн маалыматтык-аналитикалык негиздери” аталыштагы Эл аралык илимий-теориялык конференциясы (ПОД/ФТ)» (*Чолпон-Ата ш., 2019-ж. июль*) ж.б.

Диссертациянын натыйжаларынын публикацияларда толук чагылдырылышы. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары КР, РФ, Казакстан Республикасы, Франция, Турция, АКШ жана башка өлкөлөрдө 60дан ашык макалаларда чагылдырылган (КР ЖАК тарабынан сунушталган журналдарда жарыяланган, 49 илимий макалалар, анын ичинде чет өлкөлүк РИНЦ системасында жарыяланган – 10 жана КР -10; 5 монография, 5 окуу куралдар, терминдердин сөздүгү, ж.б.). Коррупция көйгөйлөрү боюнча макалалардын жалпы көлөмү 100,0 п.л. жогору.

Иштин структурасы жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, төрт главадан, тыянактардан, сунуштамалардан, корутундудан, колдонулган адабияттан жана тиркемелерден турат. Иштин жалпы көлөмү 32 таблица менен 29 сүрөттөрдү кошкондо, 275 барактан турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш сөздө диссертациянын темасынын актуалдуулугу негизделген изилдөөнүн максаты жана милдеттери туюндурулган, алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы баяндалган, алынган натыйжалардын практикалык жана экономикалык маанилүүлүгү, изденүүчүнүн жеке салымы ачылып берилген, жактоого чыгарылган диссертациянын негизги жоболору

айтылган жана диссертациянын жыйынтыктарынын апробациясы баяндалган.

«Экономикалык коопсуздукка коркунуч катары коррупцияны изилдөөнүн теоретика-методологиялык негиздери» деген аталыштагы биринчи главасында мамлекеттин экономикалык коопсуздугуна таасирин тийгизген, коррупциянын теоретика-методологиялык аспекттери изилденген.

Коррупция коомдун бардык катмарларынын, мамлекеттин институттарынын, ошондой эле айрым жарандардын кызыкчылыктарын козгоо менен тескери жана деморализациялоочу таасирин тийгизет, криминогендик жана бузуучу потенциалга ээ болгон адеп-ахлактык деформациялардын калыптанышына түрткү берет.

Коррупциянын изилденген себептеринин көбү мамлекеттик кызматчылардын эмгек акысынын төмөндүгү, улуттук экономиканын өнүкпөгөндүгү, адеп-ахлактык-укуктук маданияттын төмөн деңгээли, мамлекеттин тескөө жана көзөмөлдөө ыйгарым укуктарынын жогорулатылгандыгы, мамлекеттик ведомстволордун ишиндеги жашыруундуулуктун жогорку деңгээлинин фонунда пайда болууда.

Түстүү революциялар менен Кыргыз Республикасынын Өкмөт курамынын тез тез алмашуу фонунда, өлкөдөгү саясий кырдаал жана стабилдүүлүк кыйла чоң роль ойнойт. Ишкердиктин субъектилерин өнүгүү стратегияларын бат-баттан оңдоп түзөөлөр, мамлекеттик органдардын ишинин негизин түзгөн стандарттар менен принциптер башкаруучу элитанын саясатынан көз карандылыгы түйшөлтөт. Ошондой эле бийлик институттарынын өз ара аракеттенүүсүнүн түзүлгөн механизмдеринин алсыздыгы же жоктугу да таасир берет.

Коррупциянын келтирилген квалификациясы акыркы болуп эсептелбейт жана ушул багыттагы мындан кийинки изилдөөлөр үчүн негиз боло алат (1.1-таблицаны карагыла).

1.1-таблица – Кылмыштуу жосундун мүнөзү боюнча классификация

<i>Коррупциялык көрүнүштөрдүн түрү боюнча:</i>			
эл аралык	мамлекеттик	ведомстволук	сектордук
<i>Жоопкерчиликтин түрү боюнча:</i>			
жазыктык	административдик	тартиптик	коомдук
<i>Коомдогу коррупциялык мамилелердин жайылышынын деңгээли боюнча:</i>			
саясий	административдик	турмуш-тиричилик	корпоративдик
<i>Коррупциялык мамилелердин катышуучулары:</i>			
пара алуучу	пара берүүчү	ортомчу	-
<i>Паранын объектиси:</i>			
акча, валюта	мүлк, тартуу	пайда, жеңилдиктер	кызмат, чин

Булак: автор тарабынан жүргүзүлүп жаткан изилдөөнүн алкагында түзүлдү

Мындан тышкары, азыркы коомдун жашоо-тиричилигинде социалдык-саясий, экономикалык, психикалык жана руханий-идеологиялык кырдаалдар дайыма өзгөрүп турган шарттарда коррупциялык көрүнүштөрдүн жаңы формалары пайда болушу мүмкүн. Бул натыйжалуу коррупцияга каршы чараларды иштеп чыгуу максатында аталган көрүнүштөрдүн абалына жана эволюциясына дайыма мониторинг жүргүзүү зарылдыгын болжолдойт. Ар бир мамлекет жана коомчулук коррупцияга каршы натыйжалуу саясатты жүргүзүү үчүн ага эртерээк ресурстук жана институционалдык камсыздандырууну салууга тийиш.

Коррупцияга каршы аракеттенүүнүн заманбап механизмдери менен инструменттерин түзүү бардыгын камтуучу тутумдуу, комплекстүү ыкмаларды талап кылган чаралардын системасын камтый тургандыгын белгилөө менен, негизги коррупцияга каршы инструменттердин шилтемеси, коррупцияга каршы БУУ Конвенциясынан келип чыккан ченемдер менен жоболордон жасалат [https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption].

Киргизилүүчү коррупцияга каршы механизмдер бир максат менен бириктирилген жана ага жетүү үчүн мамлекеттик, коомдук, эксперттик, жеке уюмдар менен жарандык сектордун өкүлдөрүн тарткан, өз ара байланышкан, бири бирин толуктаган чаралардын комплексин өзүнө камтууга тийиш.

Коррупцияга каршы иш-чаралардын ченемдик укуктук негизин модернизациялоо, КРда коррупцияны азайтуу шарттарынын негиздеринин бири катары институционалдык бөлүгүн түзүү жана бекемдөө үчүн биз төмөнкү багыттар боюнча чет мамлекеттердин айрым топторуна диагностика жасадык:

- ченемдик укуктук актыларда коррупцияга каршы чаралардын камтылышы;
- кызматка жалдоо маселелери;
- укуктук тыюу салуулардын жана коррупцияга каршы мүнөздөгү чектөөлөрдүн системасы (белек алууга, ишкердик жана башка акы төлөнүүчү иштерде иштөөгө, кызматтык иш боюнча кеңеш берүүгө, ж.б. тыюу салуу);
- кирешелер жана мүлк жөнүндө декларация тапшыруунун шарттары;
- мамлекеттик кызматтын маалыматтык ачыктык механизми;
- коррупцияга каршы аракеттенүүгө жарандык коомчулуктун катышуу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү;
- коррупцияга каршы күрөшүүгө тарбиялоо жана пропаганда;
- мамлекеттик жана коомдук коррупцияга каршы контролду мыйзамдуу камсыз кылуу тажрыйбасы;
- мүмкүн болуучу коррупциялык бузууларды көзөмөлдөө боюнча коомчулук менен ЖМК ролу жана орду;
- парламенттик коррупцияга каршы контролду уюштуруу ж.б.

Канаданын оң тажрыйбасы кызыктуу, ал көңүл бурууну талап кылат, ал жерде Этика боюнча кеңешчисинин институту иштейт, бул институт

кызыкчылыктардын кагылышуусунун алдын алуу боюнча ченемдик укуктук актылардын жана мамлекеттик министрликтер менен ведомстволордун чиновниктери тарабынан кызматтык этиканын сакталышына көзөмөл жүргүзөт. Бирок, 2014-жылдан баштап КРда Германиянын тажрыйбасы колдонулууда, анда мамлекеттик органдарда алдын ала коррупцияга каршы аракеттенүү тутумунун базалык звеносу болуп эң жакшы даярдалган жана тажрыйбалуу кызматкерлердин ичинен дайындалуучу атайын коррупцияга каршы бөлүнүштөр (эреже катары, коррупциянын алдын алуу маселелери боюнча ыйгарым укуктуу) саналат.

“Кыргыз Республикасын изилдөөнүн жана эл аралык мониторингдин негизинде коррупциянын деңгээлинин азаркы абалы” аталыштагы экинчи главада коррупциянын “экономикалык” түзүүчү корреляциялык талдоо жана регрессиялык талдоо жүргүзүлдү, коррупцияга каршы механизмдерди КР имплементациялоо боюнча эл аралык изилдөөлөргө диагностика жүргүзүлдү жана экономикалык коопсуздукка коррупциянын коркунучу негизделди.

КР экономикасындагы коррупциянын абалына жүргүзүлгөн көз карандысыз изилдөөлөргө негизделип, коррупцияга каршы механизмдерди имплементациялоо боюнча эл аралык уюмдардын отчетторуна жана билдирүүлөрүнө жыйынды сереп жүргүзүлдү, ошондой эле КР экономикалык коопсуздугунун абалына коррупциялык көрүнүштөрдүн коркунучтарынын хронологиясы түзүлдү.

Коррупциянын өсүшү бюджеттин киреше бөлүгүнүн бардык деңгээлин кыскартаары талашсыз, себеби, биринчи тараптан, коррупция ишкердиктин субъектилеринин экономикалык активдүүлүгүнө терс чочутуучу таасир берет, ал эми экинчи тараптан фискалдык органдардагы жогорку коррупция чогултуучу салык төлөмдөр менен социалдык чегерүүлөрдүн азайышына көмөктөшөт. Мисалы, Коррупцияны кабылдоо индекси бир пунктка кыскарышы ИДПга карата бюджеттин киреше бөлүгүнө карата 1,5% кыскартат, ИДПга карата бюджетке салыктык түшүүлөргө карата 2,7% кыскартат жана ИДПга карата бюджетке салыктык эмес түшүүлөргө карата 1,3 % көбөйтөт. [Tanzi, Vito and Hamid R. Davoodi (2000), ‘Corruption, Growth, and Public Finances’, IMF Working Paper, WP/00/182]. Мындан тышкары, Коррупцияны кабылдоо индекси бир пунктка жогорулаганда ИДПга салыктык түшүүлөрдүн үлүшү 1-2,9% жогорулашы аныкталган [Ghura, Dhaneshwar (1998), ‘Tax Revenue in Sub-Saharan Africa: Effects on Economic Policies and Corruption’, International Monetary Fund Working Paper, WP/98/135].

Жыл сайын, дүйнөдө 1 трлн АКШдолл. Парага жумшалуусу факт (БУУ, 09.12. 2017-ж.). Коррупциянын натыйжасында мамлекеттер 2,6 трлн АКШ долл. же дүйнөлүк ИДПнын 5% барабар сумманы албай калышууда. БУУнун өнүгүү программасына ылайык, өнүгүп жаткан өлкөлөрдө, коррупцияга байланыштуу, жоготуулар өнүгүү максатында берилген расмий жардамдардын көлөмүнөн он эсе ашып түшөт <http://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Коррупция>]. ИДПнын көлөмү менен

мүнөздөлүүчү, экономикалык өсүүгө коррупциянын таасирин баалоо жана ырастоодогу маалыматарды эмпирикалык тастыктоо үчүн регрессиялык талдоо жүргүзүлдү. Коррупциянын деңгээлин сүрөттөөчү фактор катары Коррупцияны кабылдоо индекси (ККИ) алынды (2.3- табл.).

Эл аралык практикада колдонулуучу калктын жан башына ИДП менен ККИ ортосундагы корреляциянын коэффициенттери 0,89 (КР экономикалык өнүгүү абалын үчүн мүнөздүү) түзөт, ал күчтүү линиялык байланыш жөнүндө айтууга мүмкүнчүлүк берет, ал эми экономикасы өнүккөн мамлекеттер үчүн аталган корреляциянын коэффициенттери кыйла төмөн [<http://www.transparency.org/publications>].

ИДП менен ККИ көлөмү ортосундагы регрессиялык талдоонун жардамы менен (ИДП үчүн шкала логарифмделген) аталган көз карандылыкты төмөнкүдөй элестетсе болот:

Көптүк R	0,838
R-квадрат	0,702
Нормаланган R-квадрат	0,675

Коэффициенттер:

Эркин коэффициент

3,11

Өзгөрмө коэффициент

0,11

*т.а.ИДП = 3,11 + 0,11*ККИ*

F-мааниси 0,0003

Бул жыйынтыктар көрсөтүп тургандай, ККИ баллын 1 бирдикке көбөйткөндө (логарифмделген шкаланы эске алуу менен) ИДП **30,1** млрд сомго өсүүгө тийиш.

ККИ талдоо жана мамбюджеттин кирешелери, чыгашалары

Кирешелер

Көптүк R	0,816401932
R-квадрат	0,666512114
Нормаланган R-квадрат	0,636195034

Чыгашалар

Көптүк R	0,794044676
R-квадрат	0,630506947
Нормаланган R-квадрат	0,59691667

Алынган маалыматтардан, ККИ жакшыруусу менен бюджеттин кирешеси да жакшыра тургандыгы жөнүндө логикалык корутунду жаралат, буга тастыктоо болуп R-квадрат (линиялык детерминациянын коэффициенти) өтө жогору экендиги саналат, ал эми бюджеттин чыгаша бөлүгүндө R-квадрат өтө төмөн, жана мындан кийин каралбайт.

Коэффициенттер:

Эркин коэффициент

9,29

Өзгөрмө коэффициент

0,089

*т.а. бюджеттин кирешеси = 9,29 + 0,089*ККИ*

F-мааниси 0,001

Цифралардын негизинде, ККИ жакшырышы менен бюджеттин киреше бөлүгү да жакшыраары жөнүндө логикалык корутунду тастыкталгандыгын айтып кетсе болот. Бирок, R-квадрат ортодон жогорку жыйынтыктарды көрсөткөндүгүн жана ККИ толук көлөмдө бюджеттин кирешесинин динамикасын аныктабай тургандыгын белгилеп кетүү керек, себеби ага экономикалык процесстер дагы таасир берет.

Бул жыйынтыктар көрсөтүп тургандай, ККИ баллын 1 бирдикке көбөйткөндө (логарифмделген шкаланы эске алуу менен) бюджеттин кирешеси 10,5 млрд сомго өсүүгө тийиш.

Бул жыйынтыктар ИДП үчүн алынган жыйынтыктарга окшош эле, ал негизинен бюджеттин кирешесинин өсүшү көп моделдерде ИДПнын өсүшүнө байланыштуу экендиги менен түшүндүрүлөт, ошондуктан алынган регрессиялык теңдөөлөр бири бирине жакын коэффициенттерге ээ.

Инфляция жана ККИ үчүн регрессиялык талдоонун жыйынтыктары

Көптүк R	0,329742
R-квадрат	0,10873

Эгерде сунушталган сандардан алсак, анда алынган модель ККИден инфляциянын көз карандылыгын начар сүрөттөйт.

Формалдуу эмес экономика жана ККИ үчүн регрессиялык талдоонун жыйынтыктары

Көптүк R	0,95395
R-квадрат	0,91002

Коэффициенттер

Эркин коэффициент -1,91

Өзгөрмө коэффициент 0,914

т.а. бюджеттин кирешеси $= 9,29 + 0,089 * \text{ККИ}$

F-мааниси 0,003

Алынган талдоонун көрсөткүчтөрү көз карандылыктын жогорку деңгээлин жана алынган жыйынтыктардын тактыгын көрсөтөт. Ушуну менен бирге, коррупцияга каршы аракеттенүү чөйрөсүндө жагдайлардын жакшыруусу менен формалдуу эмес экономиканын деңгээли кыскарат деген сыяктуу, мындай логикалык корутундуларда карама каршылыктар бар. Бирок, регрессиялык талдоодо биз алган формалдуу эмес экономиканын коэффициенти билинээрлик азайуу күтүлгөндүгүнө карабастан, оң болуп саналат.

Бул мыйзам ченемдүүлүк автор тарабынан өзүнүн изилдөөсүндө [55] кенен чагылдырылган, ал “Analyses on the Informal Economy of the Kyrgyz Republic and Measures for Its Legalization/ 2014/15” аталышта Азиялык-Тынч океан изилдөө борборунун (*Сунзвук Йон мырза*) жана Түндүк Кореянын эл аралык экономикалык изилдөөлөр боюнча Ханьянг Университеттик борборунун (*Джоунг Хо Парк мырза*) окумуштуулары менен бирге жүргүзүлгөн.

Кийинки этап болуп, коррупциянын көйгөйлөрүн өз карандысыз изилдөө катары, 2013-2016-жылдардагы диссертанттын катышуусу менен акыркы жылдары даярдалган үч масштабдуу отчет талданган [1. *“Кыргызстандагы коррупция: масштабы, себептери жана төмөндөтүү мүмкүнчүлүгү”*. - Бишкек: КР ЭМ жана ДБ, 2014. – 172-б.; 2. *“Коом жана Кыргызстандагы коррупция” КР Президентинин Аппараты менен координациялоодо ОБСЕ Бишкектеги борбору*. – Бишкек: 2015. – 329-б.; 3. *“Кыргыз Республикасындагы көмүскө экономика” КР ЭМ жана ДБ*. - Бишкек: 2012. – 82-б.], алар төмөнкүдөй тыянак чыгарууга мүмкүнчүлүк берди.

Коррупциянын бирдей жана так маңызын түшүнүү, анын түрлөрү жана формалары жок. Коомдук аң-сезимде коррупция пара алуу жана кызматтык абалын пайдакечтик максатта пайдалануу деп ассоциацияланат.

Мамлекеттин өкүлү менен өз ара аракеттенүүдө, өлкөнүн жарандарынын жарымынан көбү коррупциялык кырдаалга туш болгон. Өз билемдик (эркин) байланышта коррупциялык кырдаалга туш болуу мүмкүнчүлүгү үчтөн бир бөлүккө бир аз гана жетпейт. Коррупциялык кырдаалда туш болгон респонденттердин 72% пара берген. Паранын орточо өлчөмү 5237 сомго барабар, мында коррупциялык рыноктун жылдык көлөмү 4356,7 млн сомду түзөт [*“Кыргызстандагы коррупция: масштабы, себептери жана төмөндөтүү мүмкүнчүлүгү”*. - Бишкек: КР ЭМ жана ДБ, 2014. – 172-б.].

Коррупцияны кабылдоо ассоциациясы коррупциянын жайылуу иерархиясынын жана өлкөдө “саясий коррупциянын” бар экендигин көрсөтөт, аны мурунку башкаруу режими, КР Жогорку Кеңешин шайлоо, партиялык тизме аркылуу жетектөөчү кызматтарга дайындоо ж.б. менен байланыштырышат.

Мамлекеттик башкаруу системасынын натыйжалуу эместигин, мыйзамдардагы так эместиктер, жоопкерчиликтиң (коррупционерлер сөзсүз жазалана тургандыгы) жана кызмат адамдары үчүн коррупциялык азгырыктарды пайда кылуучу шарт катары айкындуулукту камсыз кылуу механизмдердин жетишсиздиги белгиленет.

Жарандар коррупциянын коркунучун, анын мамлекеттин экономикалык курамына терс таасирин түшүнүшөт. Иш жүзүндө калктын баары мамлекет тарабынан ылайыктуу шарттар (таасир этүү чаралары киргизүү, айыбын ачкан адамдарды коргоо, сөзсүз жазалоону камсыз кылуу, адилеттүү сот өндүрүшү) түзүлгөн учурда потенциалдуу түрдө коррупция менен күрөшүүгө багытталган кандайдыр бир иш аракеттерди жасашат эле.

Ишкердиктин субъектилери жана жарандар кайра байланыш бар болгон учурда “ишеним телефондор” же “шашылыш байланыш” баракчалары боюнча коррупциялык фактылары жөнүндө билдирүүнү тандашат.

Сурамжылоо жүргүзгөндөрдүн ичинен жарымы эч качан пара беришпегендиги белгилүү болду, бул пара талап кылуу фактыларына каршылык көрсөтүү бар экендиги жөнүндө күбөлөндүрөт. Ушундай каршылык көрсөтүүгө көмөк болуучу, мамлекет тарабынан белгилүү бир

шарттар түзүлгөн учурда, мындай жарандардын саны потенциалдуу түрдө жогоруламакчы.

Ишкердиктин субъектилерин мамлекеттик тапшырыктарды аткарууда “откаттар”, “калкалоо” коргоо кызматтарын көрсөтүү, бизнеске жана текшерүүлөргө кызмат адамдарынын “көмүскө” катышуусунда коррупциялык көрүнүштөрдү көрүшөт. Легалдуу эмес ишин “калкалоо” боюнча кызматтарын колдонгондугун тастыктаган ишкерлер (30,6%), көбүнчө көрсөтүлгөн кызматтар үчүн төмөнкүдөй кутулушат: накталай (17,1%); туугандарын кызматка алышат (9,1%) же бизнестен үлүш беришет (2,7%); 1,7% эсептешүүнүн башка формаларын көрсөтүштү.

Ишкерлер менен калк пара бергенде, кандай өлчөмдөгү акчалай каражат жөнүндө сөз болуп жаткандыгы маанилүү маалымат болуп саналат. Коррупциянын көлөмү мамлекеттик органдын компетенциясына жараша болот. Мамлекеттик жана муниципалдык түзүмдөрдөгү паранын өлчөмү 200 сомдон баштап 10 000 АКШ долларынан жогору жана мамлекетке же уюмдун кызматына жараша өзгөрүп турат. Мамлекеттик органдардын кызмат адамдары тарабынан мыйзамсыз административдик рента алуунун себептерин изилдөөдө 2.1-таблицага кайрылуу керек.

2.1-таблица – “Бийликке таасир этүүнүн формалдуу эмес ыкмаларынын (пара берүү, кызмат көрсөтүү, ж.б.), (%) жардамы менен сиздин региондо кандай көйгөйлөрдү жана канчалык көп учурларда бизнести чечүүгө туура келет?”

Жагдайлар	Бат-бат	Кез кезде	Сейрек	Жооп бере албай жатам	Белгиленген эмес
Жаңы иш ачуу	36,6	25,6	21,3	14,8	1,8
Отчет берүүдөгү көйгөйдү чечүү	20,4	30,2	25,0	22,0	2,3
Компанияны/ЖИ жабуу (жоюу)	23,2	18,9	23,3	30,3	4,2
Мамлекеттик орган чечүүчү маселенин чечилишин тездетүү	27,2	30,0	18,3	18,8	5,7
Контролдоочу органдар текшерүүдө талаптарды жеңилдетүү	30,8	27,7	18,3	19,8	3,4
Атаандаштардын зыян келтирүүсүнөн өз жеке менчигин жана бизнесин коргоо	26,4	19,2	23,8	27,2	3,3
Бизнести өнүктүрүүгө тоскоолдук жараткан административдик тоскоолдуктарды жеңүү	24,0	25,0	20,3	27,7	3,0
Мамлекеттик, региондук же муниципалдык тапшырыкты алуу	14,1	24,1	24,2	34,0	3,6

Керек болгон соттук чечимди камсыз кылуу	25,2	22,0	20,6	27,7	4,6
Менчикке сатып алуу үчүн болгон күрөштө жеңип чыгуу	26,7	18,2	20,4	27,6	7,1
Атаандаштык күрөштө артыкчылыкка ээ болуу	19,6	19,0	20,4	32,1	8,9
Өз бизнесинин өкүлүнө бийликтен орун камсыз кылуу	21,4	21,0	20,3	31,6	5,7
Керек болгон мыйзамдуу же административдик чечимдин кабыл алынышын камсыз кылуу	19,9	21,3	21,7	33,0	4,1
Иштөө үчүн жеңилдетилген шарттарда имаратты ижаралоо мүмкүнчүлүгүн алуу	23,9	23,8	23,9	24,7	3,8
Жер участогун менчикке, ижарага алуу же жер тилкесин ижаралоо келишимин узартуу	27,0	19,2	28,7	22,2	2,9
Иштин белгилүү бир түрүнө лицензия же уруксаат алуу	32,9	20,6	21,1	21,4	4,0
Мамлекеттик органда орун сатып алуу	24,6	18,4	19,4	32,4	5,1

Булак: автор тарабынан [1. “Кыргызстандагы коррупция: масштабы, себептери жана төмөндөтүү мүмкүнчүлүгү”.- Бишкек: КР ЭМ жана ДБ, 2014. – 172-б.; 2. “Коом жана Кыргызстандагы коррупция” КР Президентинин Аппараты менен координациялоодо ОБСЕ Бишкектеги борбору. – Бишкек: 2015. – 329-б.; 3. “Кыргыз Республикасындагы көмүскө экономика” КР ЭМ жана ДБ.- Бишкек: 2012. – 82-б.] маалыматтары боюнча түзүлдү жана жалпыланды.

Ошентип, изилдөөнүн жүрүшүндө алынган маалыматтар, бизнес ачууда, лицензиялык-уруксат алуу документтерин алууда, бизнести текшерүүдө коррупциянын деңгээли жогору бойдон калып жаткандыгын тастыктайт.

Кызыктуу жыйынтыктар, ишкерлер тарабынан ар кандай көйгөйлөрдү чечүүдө коррупциялык практиканы талдоодо алынган. Коррупциялык тобокелчиликтер боюнча эки лидер аныкталды:

- атаандаштык күрөштө артыкчылыкка ээ болуу
- атаандаштардын зыян келтирүүсүнөн өз жеке менчигин жана бизнесин коргоо.

Бул төмөндө келтирилген 2.2-таблицада көрүнүп турат.

Мамлекеттик органдардын ишинин натыйжалуулугунун начардыгын, алардын кесипкөйлүгүнүн төмөн деңгээлин белгилөө менен, мамлекеттик кызматчылардын жоопкерчилигинин реалдуу чараларын, кызматчылардын карьералык өсүүсү мотивациялоо жана кызыкчылыктардын кагылышуусу болгон кырдаалдарды болтурбоо боюнча таасирдүү чаралардын жоктугун белгилешет, ал коррупциялык укук бузууларды жасоого стимул болууда.

2.2-таблица – Ар кандай типтеги көйгөйлөрдү бизнесте чечүүдө ишкердик коррупциянын практикасынын жыштык мүнөздөмөсүнүн

мааниси. 1 –коррупциялык тобокелчиликтер (%); 2 – нара берүүгө даярдык (%)

Көйгөйлөр	1	2
1. Жаңы иш ачуу	43,2	57,7
2. Отчет берүүдөгү көйгөйдү чечүү	15,2	64,6
3. Мамлекеттик орган чечүүчү маселенин чечилишин тездетүү	31,0	67,5
4. Контролдоочу органдар текшерүүдө талаптарды жеңилдетүү	41,8	72,6
5. Атаандаштардын зыян келтирүүсүнөн өз жеке менчигин жана бизнесин коргоо	50,0	69,6
6. Бизнеси өнүктүрүүгө тоскоолдук жараткан административдик тоскоолдуктарды жеңүү	44,3	69,9
7. Мамлекеттик, региондук же муниципалдык тапшырыкты алуу	23,3	61,1
8. Керек болгон соттук чечимди камсыз кылуу	41,0	69,6
9. Менчикке сатып алуу үчүн болгон күрөштө жеңип чыгуу	44,4	67,5
10. Атаандаш күрөштө артыкчылыкка ээ болуу	53,1	84,8
11. Өз бизнесинин өкүлүнө бийликтен орун камсыз кылуу	45,2	72,7
12. Керек болгон мыйзамдуу же административдик чечимдин кабыл алынышын камсыз кылуу	25,0	50,0
13. Иштөө үчүн жеңилдетилген шарттарда имаратты ижаралоо мүмкүнчүлүгүн алуу	22,7	50,0
14. Жер участогун менчикке, ижарага алуу же жер тилкесин ижаралоо келишимин узартуу	35,3	75,7
15. Иштин белгилүү бир түрүнө лицензия же уруксаат алуу	48,1	71,7

Булак: автор тарабынан [“Коом жана Кыргызстандагы коррупция” КР Президентинин Аппараты менен координациялоодо ОБСЕ Бишкектеги борбору. – Бишкек: 2015. – 329-б.] жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн маалыматтары боюнча түзүлдү.

Текшерүүнүн маалыматтары өлкөнүн мамлекеттик органдарында тутумдуу жана саясий коррупциянын бар экендигин иш жүзүндө тастыктайт.

Эл аралык уюмдардын отчеттору менен билдирүүлөрүнө сереп, жүргүзүлгөн реформанын натыйжалуулугун белгилейт, ага байланыштуу акыркы жылдары коррупциянын деңгээлинин азайышы боюнча тенденциясы байкалууда. Кемчиликтер катары коррупцияга каршы аракеттенүү чараларын ишке ашырууга максаттуу каржылоонун жоктугу, жарандык коомдун начар катышуусу, коррупцияга каршы билим берүү жана агартуу боюнча комплекстүү мамилелерди жана иш-чараларды иштеп чыгуу үчүн, ошондой эле ушундай иш-чараларды ишке ашырууну координациялоо үчүн бирдиктүү жооптуу органдын жоктугу белгиленет.

Кызыкчылыктардын кагылышы жөнүндө мыйзамдарды активдүү имплементациялоого киришүү; кызмат адамдарынын декларацияларын (кирешелер жана чыгашалар жөнүндө) сапаттуу текшерүү жүргүзүүнү камсыз кылуу; ЧУА жана алардын долбоорлоруна коррупцияга каршы экспертиза жүргүзүү методикасын жаңылоо жана сапатуулугун жогорулатуу; мамлекеттик сатып алуулар тутумундагы коррупциялык тобокелчиликтерди минималдаштыруу; бизнес омбудсмен институтун бекемдөө; электрондук

өкмөткө өтүүнү өнүктүрүү жана колдоо; тышкы экономикалык иштеринде товарларды декларациялоонун тактыгын жогорулатуу; коррупция фактылары жөнүндө кабарлаган (бетин ачкан) адамдарды коргоо тутумун киргизүү; маалыматтардын топтомунун борбордук депозитарийин түзүү менен ачык маалыматтардын («OpenData») топтомун жарыялоо жана жаңылоо боюнча деталдуу эрежелерди жана талаптарды иштеп чыгуу сунушталууда.

КР экономикасына коррупциядан келип чыккан коркунучтар. СССР кулагандан кийин КРда коррупциялык көрүнүштөрдүн катализатору - тутумсуз рыноктук мамилеге өтүү болгон. Transparency International Коррупцияны кабылдоо индексине ылайык, Кыргызстан кабыл алуучу саясий жана административдик коррупциянын жогорку деңгээлдеги өлкөлөрдүн катарына киргендиги факт (2.3- табл.).

2.3 -таблица– Кыргызстан боюнча ККИ көрсөткүчтөрүнүн динамикасы

Кыргызстан	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Статус (ичинен)	154 (174)	150 (175)	136 (174)	123 (167)	136 (176)	135 (180)	132 (180)
Балл/100	24	24	27	28	28	29	29

Булак: автор тарабынан [www.transparency.org] маалымат боюнча түзүлдү.

КР аймагындагы коррупциянын деңгээлин баалоо калктын жакырчылык деңгээли менен дал келүүдө. (2.1.-сүрөттү кара).

2.1.-сүрөт. 2006-жылы жана 2018-жылы КР калкынын жана анын аймагындагы жакырчылыктын деңгээли, %

Булак: КР Улутстаткомунун маалыматынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн

КР экономикалык коопсуздугунун кызыкчылыктарына олуттуу зыян келтирген, ачуу жана бети ачылган коррупциялык кылмыштардын өзгөрүү динамикасы 2.4 и 2.5-таблицаарында сүрөттөлдү.

2.4-таблица - Коррупциялык кылмыштар боюнча КР укук коргоо органдары тарабынан козголгон жазыкиштердин санынын динамикасы

№		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2012-жылга карата % 2018
1	Коррупциялык кылмыштар боюнча козголгон жазык иштер (саны)	1180	1085	1250	1141	1002	1037	988	83,7
2	Келтирилген зыянын өлчөмү (млн.сом.)	1003,5	761,3	886,4	1232,4	939,9	670,2	3490,1	347,8
3	Орду толтурулду (млн.сом)	535,9	170,9	148,1	232,4	320,0	183,5	184,4	34,4

Булак: автор тарабынан КР БП маалыматынын негизинде [www.prokuror.kg] түзүлгөн.

Заманбап жашоодо коррупция мамлекеттик башкаруудагы, өзгөчө постсоветтик мейкиндиктеги трансформацияланып жаткан мамлекеттерде, анын ичинде Кыргыз Республикасын да эң курч көйгөйлөрдүн бири болууда. Акыркысы өнүгүү боюнча өнөктөштөрдүн колдоосунда экономикадагы коррупция маселелери боюнча бир нече изилдөөлөрдү КРда жүргүзүү зарылчылыгын туудурду.

Укукка каршы ниет көбүнчө административдик-тескөө жана көзөмөлдөө ыйгарым укуктарына ээ болгон кызмат адамдарынан, ошондой эле сырьё, жабдыктарды сатуу-сатып алуу; мүлктү башкаруу, имарат жана курулуштарды ижаралоо боюнча бүтүмдөр компетенциясына кирген адамдардан чыгат.

Коррупциялык көрүнүштөр коомдун жашоо турмушунун бардык чөйрөсүндө кездешет. Көбүнчө мамлекеттик сатып алуулар, жерлерди бөлүштүрүү жана трансформациялоо, билим берүү, мамлекеттик башкаруу, курулуш, соода, айыл чарба, саламаттык сактоо жана транспорт чөйрөлөрү аярлуу болуп саналат. Башка өлкөлөрдө жүргүзүлгөн эксперттик баа берүү боюнча мамлекеттик буюртмалар жана сатып алуулар, эреже катары, коррупциялык бөлүктөрдүн эсебинен 30%га кымбат болот. Расмий эмес төлөп берүүлөр көп учурда товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн

баасынын 10дон 15%га чейинкисин түзөт. Азыркы учурда Кыргыз Республикасында коррупция келтирген зыянга сандык баа берүүнүн так методикасы жок, бул каршы туруунун адекваттуу чараларын иштеп чыгууну кыйындатат.

КР МБКнын маалыматы боюнча, 2017-жылы Кыргыз Республикасы менен Кытай Эл Республикасынын (КЭР) ортосундагы бажы статистикасын салыштырып текшерүүнүн жыйынтыгына ылайык, КРсына КЭРнан экспорт 5,6 млрд АКШ долл. түздү, ал эми импорт 1,5 млрд АКШ долл, же четтөө – 4,1 млрд АКШ долл. түздү.

2.5 -таблица - КР укук коргоо органдары тарабынан козголгон, коррупциялык бөлүктөр менен байланышкан экономикалык багыттагы кылмыштардын санынын динамикасы

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2010 – жылга карата % 2017
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>
Экономикалык багыттагы кылмыштар	2 349	1 885	1 942	2 098	2 143	2 018	1 786	1 730	73,6
Бетин ачылган кылмыштардын пайызы, %	49,2	60,6	62,2	63,7	66	68	68	68	138,2
Экономикалык кылмыштардан келтирилген материалдык зыяндын	875,9	1475,3	505,1	732,7	1 204,6	1 391,8	3 270,5	857,0	97,8

Булак: : автор тарабынан КР Улутстаткомунун маалыматынын негизинде түзүлгөн [www.customs.gov.kg, www.stat.kg]

Башка өлкөлөрдө жүргүзүлгөн эксперттик баа берүү боюнча мамлекеттик буюртмалар жана сатып алуулар, эреже катары, коррупциялык бөлүктөрдүн эсебинен 30%га кымбат болот. расмий эмес төлөп берүүлөр көп учурда товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн баасынын 10дон 15%га чейинкисин түзөт. Азыркы учурда Кыргыз Республикасында коррупция келтирген зыянга сандык баа берүүнүн так методикасы жок, бул каршы туруунун адекваттуу чараларын иштеп чыгууну кыйындатат, бирок коррупциянын кыйла масштабдары жана “көмүскө” экономика экономикалык көз карандысыздыкка гана эмес, ички жана тышкы коопсуздукка, жана өлкөнүн эгемендүүлүгүн сактап калууга да олуттуу коркунуч келтирүүдө.

“Кыргыз Республикасынын шарттарында коррупциянын деңгээлин азайтуунун финансылык-экономикалык негиздери, механизмдери жана ыкмалары” аталыштагы үчүнчү главада Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы аракеттенүүнүн уюштуруучулук жана

экономикалык негиздерин ретроспективдөө каралган, коррупцияга каршы механизмдердин натыйжалуулугун жогорулатуу механизмдер менен концептуалдуу ыкмалар сунушталды, коррупцияга каршы механизмдердин натыйжалуулугуна финансылык-экономикалык баалоо жана КР ИДПна коррупциялык бөлүктөрдүн корреляциялык таасирине эсеп жүргүзүлдү.

Кыргыз Республикасынын шарттарында коррупциянын деңгээлин азайтуу боюнча экономикалык негиздерди, механизмдерди жана ыкмаларды изилдөөдө, 2001-жылдын башында гана биринчи жолу коррупцияга каршы аракеттенүү боюнча стратегиялык документтер пайда болгондугун белгилеп кетүү керек, алар убакыттын өтүшү жана өлкө башчысы алмашкан сайын мезгил мезгили менен жаңыланып турган. 2003-жылдан баштап коррупцияга каршы аракеттенүү чөйрөсүнө тиешелүү биринчи мыйзам актылары пайда боло баштаган. Коррупциянын алдын алуу боюнча биринчи коррупцияга каршы мамлекеттик орган 2006-жылы түзүлгөн.

Ушу менен бирге, коррупцияга баткан жана криминализацияланган бийлик, КРдагы жаңы социалдык-экономикалык жана саясий кайра түзүүлөр ортосундагы карама каршылыктар жана так мамлекеттик башкаруу тутумунун жоктугу 2005 жана 2010-жылдары массалык каршылык көрсөтүүлөргө жана өлкө башчыларын алмаштырууга алып келген. 2011-жылдан баштап гана КРда эл аралык инструменттерге негизделген коррупцияга каршы аракеттенүү боюнча чаралардын тутумун орнотууга өтө баштагандыгы байкалган. Бирок, ушул күнгө чейинки мамлекеттик органдар ортосундагы коррупцияга каршы функциялардын бөлүндүүлүгүнөн улам көз карандысыздыктын зарыл болгон деңгээлин камсыз кылууга мүмкүнчүлүк бербейт жана коррупцияга каршы механизмдерин комплекстүү киргизүүдө натыйжасыз болууда. Электрондук өкмөт программасын, атап айтканда санариптик трансформациялоо программасын ишке киргизүү үчүн жалпы көйгөйлөр дагы бар. Административдик регламенттер иштелип чыга элек, кагаз жүзүндөгү жана электрондук документтер теңдештириле элек. Бул “нымдуу” мөөрдү сактоого мажбур кылууда жана документтердин тактыгын текшерүү жол-жоболорунун татаалдыгы менен түшүндүрүлүүдө. Мамлекеттик кызмат көрсөткөн мамлекеттик кызматчылардын көпчүлүгүнүн электрондук санариптештирилген кол тамгасы жок.

Иште конвенциялык ченемдерди аткарууга багытталган негизги коррупцияга каршы механизмдер көрсөтүлгөн. Коррупцияга каршы БУУ Конвенциясын аткарууга багытталган негизги коррупцияга каршы механизмдер катары, ошондой эле дүйнөдө жалпы таанууга алынган жана көптөгөн мамлекеттердин коррупцияга каршы саясаттарынын ажырагыс бөлүгү болуп калган, төмөнкүдөй механизмдерди бөлүп көрсөтсө болот:

- 1) коррупцияга каршы мыйзамдарды систематикалык жаңыртуу (институционалдык камсыздоо);
- 2) коррупцияга каршы экспертиза;
- 3) коррупциялык тобокелдиктерди баалоо жана башкаруу;
- 4) кызыкчылыктардын кагылышын табуу жана жөнгө салуу;
- 5) коррупцияга каршы мониторинг жана баа берүү;

- 6) декларациялык кампания (кызмат адамдарынын кирешелерин жана чыгашаларын контролдоо жана мониторинг);
- 7) Этика кодекстери, ак ниеттүүлүк, жүрүм-турум стандарттары;
- 8) маалыматтык кампания жана айкындуулук;
- 9) коррупцияга каршы билим берүү;
- 10) финансылык контроль жана мамлекеттик сатып алуулар;
- 11) жарандык коом менен өз ара аракеттешүү ж.б.

Жогоруда көрсөтүлгөн коррупцияга каршы механизмдердин натыйжалуулугун жогорулатуунун концептуалдык негиздери болуп, аларды бардык жерде жайылтууну камсыздоо жана коррупциянын жайылышынын өзгөчөлүгүн эске алуу менен пайдалануу саналат. Алардын адаптацияланышы, колдонулушу жана контролу укуктук регламентациялоо, жарандык контролго, ак ниеттүүлүккө жана аткаруучулардын кызыгуусуна негизделген максаттуу коррупцияга каршы программаларды кабыл алуу жолу менен жетишилет.

Анткени, коррупцияны табуу, коррупциялык бүтүмдөрдүн санынын өзгөрүлмө үзгүлтүксүздүгүнүн шартында паранын суммасын сактоо, айыптоо жана жеке сектордо андан ары ишке орноштуруу мүмкүнчүлүгүн эске алуу менен коррупциялык ишке киришүү сценарийинде потенциалдуу коррупционердин күтүлгөн кирешеси төмөнкүдөй түрдө [Becker G. *Crime and Punishment: An Economic Approach // Essays in the Economics of Crime and Punishment/ Ed. by G.S. Becker and W.L. Landes. N.Y.: National Bureau of Economic Research, 1974. P. 1–67*]:

$$EU = (1 - P) \cdot (C \cdot B + DG) + P \cdot (C \cdot B + DP - f). \quad (3.1),$$

мында EU – коррупционердин күтүлгөн кирешеси;

P – кылмышкерди аныктоо жана андан ары жазалоо ыктымалдуулугу;

C – коррупциялык бүтүмдөрдүн орточо саны;

B – коррупционердин орточо парасыны өлчөмү;

DG – мамлекеттик сектордогу чиновниктин эмгек акысы;

DP – жеке сектордогу эмгек акы;

f – акчалай эквивалентке келтирилген, түрмөдө кармоонун мөөнөттөрү же айып пулдардын чоңдугу.

Бул модельди жөнөкөйлөтүү үчүн төмөнкүдөй толуктоолорду киргизсе болот: $z = DG$ белгиси – чиновниктин бир жылдык эмгек акысы; коррупционердин жоготуусунун чоңдугу f түрмөдө болгон мезгилдеги алынбай калган эмгек акы, $f = m \cdot z$ (мында m – түрмөдө жүрүүнүн мөөнөтү, ал эми z – чиновниктин бир жылдык эмгек акысы DG); B паранын өлчөмүнүн орточо чоңдугу $B = \lambda \cdot z$ көбөйтүндүсү катары көрсөтүлгөн (мында λ – чиновниктин жылдык эмгек акысына паранын коэффициентинин катыштыгы); DP жеке сектордогу мурдагы чиновниктин жылдык эмгек акысы $DP = q \cdot z$ көбөйтүндүсү катары көрсөтүлгөн (мында q – чиновниктин бир жылдык эмгек акысына жеке сектордогу жылдык эмгек акынын катыштыгынын коэффициенти).

Жол берүүлөрдү эске алуу менен соттолгон учурда коррупционердин күтүлгөн кирешеси жана андан ары жеке сектордо ишке орношуусу төмөнкүдөй түрдө болот [Маликов, Р. Россиядагы институционалдык коррупция: талдоонун методологиясы / Р. Маликов // Коом жана экономика, 2005. -№ 1. 193–218-б.]:

$$EU = (1 - P) \cdot (C \cdot \lambda \cdot z + z) + P \cdot (C \cdot \lambda \cdot z + q \cdot z - m \cdot z) \quad (3.2)$$

Бул тендемеден коррупциялык ишке кирүү шарттары чиновниктерге күтүлгөн коррупциялык кирешени алууга мүмкүндүк бербеген кырдаал коомдук алгылыктуу деп түшүнсөк болот б.а. $EU < 0$. Мында кызмат адамга коррупциялык бүтүмгө киришүү пайдасыз болуп калат экен. (2) формуланы кайра түзүү менен төмөнкүнү алабыз:

$$C \cdot \lambda + 1 < P \cdot (m - q + 1) \quad (3.3)$$

Мындан $P1$ коррупционерди аныктоо жана андан ары жазалоонун ыктымалдуулук босоголук мааниси

$$P1 = (C \cdot \lambda + 1) / (m - q + 1) \quad (3.4)$$

чондугун түзүшү зарыл.

Коомдук коромжулардын көз карашы менен сот адилеттүүлүгүнүн эффективдүүлүгү, эгерде бул ыктымалдык аныктоонун жана андан ары жазалоонун реалдуу бар болгон ыктымалдыктан аз болсо келет.

Мындан да катуу сценарий болгон учурда, мисалы, паранын суммасын конфискациялаганда жана $q=0$ жеке сектордо андан ары ишке орноштурбастан чиновникти соттогон учурда коррупционердин күтүлгөн кирешесинин функциясы

$$EU = (1 - P) \cdot (C \cdot \lambda \cdot z + z) - P \cdot m \cdot \lambda \cdot z. \quad (3.5) \text{ катары болот.}$$

Мындай учурда аныктоонун жана жазалоонун ыктымалдыгы ($P2$) төмөнкүдөй түрдө эсептелиниши мүмкүн:

$$P2 = (C \cdot \lambda + 1) / (C \cdot \lambda + m + 1) \quad (3.6),$$

мында, $P2$ – аныктоонун жана жазалоонун ыктымалдыгы;

C – коррупциялык бүтүмдөрдүн орточо саны;

λ – мамлекеттик кызматкердин бир жылдык эмгек акысына паранын катыштыгынын коэффициенти;

m – камоо мөөнөтү.

Ушул эсептөө формулаларын пайдалануу менен [Маликов, Р. Россиядагы институционалдык коррупция: Талдоо методологиясы / Р. Маликов // Коом жана экономика, 2005. -№ 1. -С. 193–218.] коррупциянын рыногу канчалык жагымдуу экендигин, анын жагымдуулугуна кайсы факторлор таасирин тийгизээрин, коррупционер кармалып жана жаза алаарынын ыктымалдыгы кандай болушу зарыл, ошондой эле коррупциянын деңгээлин төмөндөтүү үчүн саясаттын кандай чаралары зарыл экендигин аныктоого аракет кылабыз. Бул үчүн мурда алынган жыйынтыктарга кайра кайрылабыз.

Эсептөөлөр үчүн эмпирикалык база экинчи главада келтирилген, анда калктын (49,9%) жана ишкерлердин (55,7%) көпчүлүгү акыркы 3 жылда алардын пара берүүгө туура келгенби деген суроого кабыл алуу менен жооп беришкен, башкача айтканда орточо эсеп менен сурамжыланган

респонденттердин 52,8% пара беришкен. Мында мамлекеттик жана муниципалдык түзүмдөрдөгү паранын өлчөмү тигил же бул мамлекеттик мекеменин же уюмдун берген кызматына жараша 200 сомдон тартып 10 000 АКШ долларынан жогору санга чейин болот.

Респонденттердин 72% коррупциялык кырдаалга туш болгондо, параны беришет. Жыйынтыгы, паранын орточо өлчөмү 5237 сомго туура келет. Коррупциялык рыноктун жылдык көлөмү 4356,7 млн. сомду түзөт. Бардык үч изилдөөнүн репрезентативдик катасы $P = 0,95$ пайда болуу ыктымалдыгында 4.3 % түзөт. Республиканын айрым региондору боюнча минималдык айырма 0.5%, эң жогоркусу 3.1 % түздү. Бардык учурларда статистика-математикалык иштеп чыгуу жана эмпирикалык маалыматтарды андан ары талдоо SPSS программалык-аналитикалык комплексинде аткарылган.

Статистикалык маалыматтардын негизинде (3.1 табл.) биз тараптан формулалар боюнча (3.3) жумшак жана катуу сценарийлер үчүн коррупциялык кылмыштардын катталган учурларынын эсептөөлөрү жүргүзүлгөн. Анткени 2017-жылдын ичинде КР Башкы прокуратурасынын маалыматы боюнча бардыгы коррупциялык кылмыштар боюнча 1037 жазык иши козголгон, мында бир мамлекеттик кызматкерге орточо эсеп менен 0,06 коррупциялык кылмыш туура келген (*коррупциянын индекси*). Мамлекеттик кызматкерлердин факт жүзүндөгү саны, билим берүү, саламаттыкты сактоо, социалдык жана коммуналдык кызматтарды көрсөтүү жумушчуларын эске албастан, 2017-жылдагы саясий, атайын жана административдик мамлекеттик кызмат орундарды кошкондо республикада 17561 адамды түзгөн. Сурамжылоонун жыйынтыктары боюнча орточо пара 5237 сомду түзгөн. КРда 2017-жылда орточо айлык эмгек акысы - 15670 сомду түзгөн [<http://www.stat.kg/ru>]. Соттолуу мөөнөттөрү айып пулдардан тартып эркинен ажыратууга чейинки жазалардын дискрециясын караган коррупциялык багыттагы кылмыштар боюнча 2019-жылга чейинки иштеген КР ЖКнин беренелери менен жалпылоонун негизинде аныкталган.

Коррупцияга каршы саясаттын натыйжалуулугун баалоо методикасында Г.А. Сатаровдун жетекчилигинин алдындагы ИНДЕМ фондунун адистеринин тажрыйбасы пайдаланылган [Сатаров, Г. Коррупцияны кантип өлчөө жана контролдоо керек / Г. Сатаров // Экономиканын маселелери, 2007. - № 1.- С. 5–11]. Биздин көз карашыбыз боюнча, РФнын айрым региондорунда апробациядан өткөн бул методика кыйла ишенимдүү болуп жана Кыргыз Республикасында да кырдаалды көзөмөлдөөгө мүкүндүк берди (3.1 табл. кара).

3.1- таблица– 2017-жылы турмуш-тиричилик коррупциясына каршы туруу чараларынын натыйжалуулугуна баа берүү үчүн негизги көрсөткүчтөр

Көрсөткүчтөр	2017-жыл
Коррупцияга болгон талап, %	52,8%
Паранын орточо өлчөмү, сом.	5237
Жеке сектордогу ар айлык эмгек акынын орточолонгон өлчөмү	15801

(коммерциялык уюмдарда), сом.	
Мамлекеттик кызматчылардын (саясий, атайын жана административдик) ар айлык эмгек акысынын орточолонгон өлчөмү сом.	15670
Мамлекеттик башкаруу чөйрөлөрүндө иштегендердин орточо жылдык саны (саясий, атайын жана административдик кызмат орундар), миң адам.	17561
Орточо айлык эмгек акыга салыштырмалуу паранын орточо өлчөмү , %	33.4
Бир жыл ичиндеги коррупциялык кылмыштардын саны	1037
Коррупциянын индекси, абс. сандар	0,06

Булак: автор тарабынан түзүлгөн [www.stat.kg; www.prokuror.kg; «Кыргызстандагы коррупция: масштабдары, себептери жана төмөндөтүү мүмкүнчүлүктөрү».- Бишкек: КР ЭМ жана ВБ, 2014. – 172-б.]

Ошентип, коррупциялык кылмыштарды ачуунун төмөн ыктымалдуулугу күтүлгөн жазанын субъективдүү жана объективдүү көрсөткүчтөрүнүн төмөндөшүнө пропорционалдуу таасирин тийгизет. Өз кезегинде, бул, эгерде муну менен бир катар иштиктүү коррупцияга каршы механизмдер, аларды ишке ашыруу инструменттери жайылтылбаса, укук коргоо органдарынын ишинин эффективдүүлүгү жана коомдук контроль жогорулатылбаса, мамлекеттик кызматкерлердин эмгек акысын жогорулатуу коррупциянын масштабдарына таасирин тийгизбейт деп билдирет.

Коррупциялык көрүнүштөрдүн КРнын макроэкономикалык көрсөткүчтөрүнө тийгизген таасирин баалоо үчүн өлкөдөгү коррупциянын жок болуу шартында ИДПны эсептөө аракети болгон (коррупциядан республиканын бюджетине келип түшпөөлөрдөн жылдык зыянынын эмпирикалык жолу менен белгиленген – 700 млн АКШ доллар). Бюджеттин жоготуулары катары баа берүү көрсөткүчтөрүнө негизденүү менен КР ИДПна коррупциялык көрүнүштөрдүн корреляциялоочу таасиринин эсептөөлөрү өткөрүлгөн. Анткени негизинен коррупция, алынган пайданы жана байлыктарды бөлүштүрүүгө алып келген “салык” катары да саналат, мында бул көрсөткүч олуттуу өсүштү бербейт, анткени мурда жалгыз адам короткон коррупциялык акчалар эми башка адамдар тарабынан керектөөгө же өндүрүштү өнүктүрүүгө сарпталат, атап айтканда ишкерлер же жөлөк пулдарды алуучулар тарабынан, же мамлекеттик бюджеттин каражаттарынын эсебинен эмгек акыларга.

Баштапкы маалыматтарды жана жол берүүлөрдү пайдалануу менен алынган эсептөөлөрдүн сүрөттөлүшүн келтиребиз:

Ички дүң жыйноолор (экономикага инвестициялар) өзүнүн көлөмүн төмөндөтөт, анткени аткарылуучу мамлекеттик капиталдык чыгымдардын реалдуу көлөмү олуттуу өзгөрүүлөргө учурабайт, бирок подрядчыларга чыгымдардын сметасына кайрымпулдарды киргизүүгө түрткү болушпайт, мында бул инвестициялардын наркы кыйла кыскарат (3.2 табл.).

Жеке инвестициялар жөнүндө айтсак, курулуш жүргүзүүгө уруксат алуу, жер участогун бөлүү, коммуникацияларга кошулуу сыяктуу беренелерди алып салуунун жыйынтыгында, мында мамлекеттик капиталдык

чыгымдардагы кырдаалдай эле мындай капиталдык салымдардын наркы да төмөндөйт. Жыйынтыгында капиталдык чогултуулардын жалпы көлөмү 1,5 млрд сомдун тегерегинде төмөндөшү мүмкүн.

Натыйжада ИДПнын көлөмү идеалдуу шарттарда (коррупциянын жоктугу) номиналдык көлөмдө төмөндөйт.

Бирок, ишкерлердин чыгымдары төмөндөөрүн эске алса, алардын кирешелери көбөйөт, бул ишкананын өнүгүшүнө кете турчу каражаттарды бошотууга түрткү берет, же товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алууга багытталат.

Импорт (3,2 табл.). бул чөйрөдөгү баалоолор боюнча олуттуу көмүскө көлөмдөр бар. Мында бул көрсөткүч да өсөт, баа жагынан да (“бажы төлөмдөрү” салыктын туура ставкалары менен кетет) реалдуу маанилер боюнча да (төмөндөтүлгөн эмес, импорттун реалдуу көлөмү көрсөтүлөт дегенди түшүндүрөт).

Мындан тескери эффект келип чыгат, анткени товарларды ташып кирүүнүн наркы көбөйөт, экономикалык максатка ылайыктуулук мурдагыдай жогорку болбой калат, жана ошондуктан импорттун реалдуу көлөмүнүн төмөндөтүүчү кыймылы да болот.

Ошондуктан импорттун көлөмү 16-20 млрд сомго көбөйөт (анткени импорт ИДП үчүн терс белгиге ээ, анда бул фактор ИДПнын төмөндөшүнө өбөлгө болот).

Мындан тышкары, импорттук продукцияга баанын өсүшү, анын ичинде сырьёго жана орто-аралык товарларга (тетиктер, кездемелер, фурнитура ж.б.) экспорттук товарлардын наркы көбөйөт, бул ата мекендик товарлардын тышкы рыноктордо атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн жоготушуна алып келет, бирок товарларды экспорттоону эсепке алууну жакшыртуунун эсебинен экспорттук өндүрүмдүн көлөмү көбөйөт (товарлардын экспортунун жана импортунун реалдуу сүрөттөлүшү көрүнүп калат).

Керектөө (3.2 табл) мамлекеттик тапшырык кылууда (курулуш, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу) үнөмдөлгөн каражаттардын көлөмү 10%-15% алкагында болот, мында баалардын индексинин төмөндөшүнүн эсебинен мамлекеттик керектөөнүн көлөмү төмөндөйт (жеке керектөөдөгү баалардын индексинен кыйла ашкан). Биздин баалоолорубуз боюнча, төмөндөө 1-1.5 млрд. сомду түзөт.

Бирок, мамлекеттик каражаттарды үнөмдөө, өзүлөрүнүн кирешелери көбөйгөн учурда өзүлөрүнүн керектөөлөрүн жогорулаткан жөлөк пулдарды көбөйтүүгө, бюджеттик кызматкерлердин эмгек акысын көбөйтүүгө (мугалимдер, медиктер ж.б.), мүмкүндүк бермек.

Импорттук товарлардын наркы өскөндүгүн, ал эми мамлекет өзүн өндүрүмдүн бардык түрлөрү менен камсыздабагандыгын эске алсак, анда керектөөчү товарларга баанын индекси жогорулайт жана сатып алуучулук сурамды кармап турат. Бирок буга карабастан, реалдуу жана номиналдуу көлөм да 9-10 млрд. сомго жакын өсүшү зарыл.

Экономиканын инерциялык абалынын жыйынтыгында (пессимисттик жана оптимисттик божомолдорду жокко чыгарганда) ИДПнын өсүшү боюнча баалоо арзыбас эле болот, 0,4 пайыздык пунктка жакын, бирок мында анын номиналдуу көлөмү импорттун өсүшүнүн жыйынтыгында факт боюнча келип чыккандан төмөн болот (ошондой эле баалардын индексинин төмөндөшү факт боюнча ИДПнын дефлятору 1,4 пунктка аз болот). Ошол эле учурда өсүү, баалоо боюнча (автордун) кызмат көрсөтүү чөйрөсүндө толук эсепке албоо жүргүзүлүп жаткандыгы менен өбөлгөлөнгөн, жана коррупциядан бошотулган каражаттар өндүрүштү кеңейтүүгө кетиши мүмкүн, жана мультипликатордун эффекти менен айкалышта жалпысынан экономиканын өсүшүнө же анын потенциалынын көбөйүшүнө таасирин тийгизиши мүмкүн.

Мында теория боюнча импорт өскөндө, бажы төгүмдөрүнүн жана жыйымдарынын чогултулушу да көбөйүшү керек, бул өз кезегинде бюджеттин дефицитин бир нече млрд. сомго (2 млрд сом) кыскартууга мүмкүндүк берет (табл.3.2).

3.2 -таблица– КР ИДПна коррупциялык көрүнүштүн корреляциялоочу таасиринин көрсөткүчтөрү

Аталышы	Өлчөө. бирдиги	2016	2017	2017	Четтөөлөр (+,-)
		факт	божомол	факт	
Номиналдуу ИДП	млн сом.	476 331,2	525 085,7	530475,7	-5 390,0
Мурдагы жылдын тиешелүү мезгилине % реалдуу өсүштүн темпи	%	104,3	105,1	104,7	0,4
Мурдагы жылдын тиешелүү мезгилине % дефлятору	%	106,1	104,9	106,3	-1,4
Чектүү керектөө	млн сом.	477 443,8	534 377,5	526283,2	8 094,3
Реалдуу өсүштүн темпи	%	99,7	106,3	105,4	0,9
Баалардын индекси, % менен	%	102,7	105,3	104,6	0,7
Анын ичинде:					
Жеке керектөө	млн сом.	394 399,5	444 773,4	435411,8	9 361,6
Реалдуу өсүштүн темпи	%	99,4	107,3	106,3	1,0
Баалардын индекси, % менен	%	101,8	105,1	103,9	1,2
Мамлекеттик керектөө	млн сом.	83 044,3	89 604,1	90871,4	-1 267,3
Реалдуу өсүштүн темпи	%	101,5	101,6	101,3	0,3
Баалардын индекси, % менен	%	107,1	106,2	108,1	1,9
Дүң инвестициялар	млн сом.	161 662,9	173 266,8	174537,6	-1 270,8
Реалдуу өсүштүн темпи	%	108,1	106,9	106,9	0,0
Баалардын индекси, %	%	100,2	100,3	101,0	-0,7

менен					
Мамлекеттик инвестициялар	<i>млн сом.</i>	33 334,0	37 866,6	39137,3	-1 270,8
Анын ичинен: Мамлекеттик инвестициялардын программасы (тышкы МИП)	<i>млн сом.</i>	13 317,0	18 741,0	18741,0	0,0
Жеке инвестициялар	<i>млн сом.</i>	128 328,9	135 400,3	135400,3	0,0
Анын ичинде:					
Товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн экспорту	<i>млн сом.</i>	170 647,6	187 565,9	181703,0	5 862,9
Реалдуу өсүштүн темпи	%	96,2	106,3	106,1	0,2
Баалардын индекси, % менен	%	117,1	103,4	100,3	3,1
Товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн импорту	<i>млн сом.</i>	333 423,1	370 124,6	352048,1	18 076,5
Реалдуу өсүштүн темпи	%	98,9	108,3	107,4	0,9
Баалардын индекси, % менен	%	103,3	102,5	98,3	4,2

Булак: автор тарабынан [www.stat.kg; www.mineconom.kg] маалыматтары боюнча түзүлгөн жана эсептелген.

КР коррупцияга каршы саясат негизинен жазалоочу чараларга багытталган, башкача айтканда коррупциялык көрүнүштөрдүн кесепеттери менен күрөшүү боюнча иштер жүргүзүлөт, ошол эле убакта анын алдын алуу, анын чыныгы себептерин аныктоо боюнча иштер азырынча жетишээрлик эмес деңгээлде уюштурулган. Мунун баары коррупцияга каршы туруу боюнча чаралардын натыйжалуулугуна таасирин тийгизет.

Чет элдик тажрыйбага негизделген, акыркы жылдардагы иштелип жана жайылтылып жаткан коррупцияга каршы механизмдер алардын колдонуучулугун камсыздаган, келип чыккан коррупциялык көрүнүштөрдү эске албастан көчүрүлүп алынат, таасир этүүнүн экономикалык рычагдары эске алынбайт жана бюрократиялык жол-жоболордун фонунда тоскоолдук кылат. Ошол эле мезгилде коррупциянын алдын алууга багытталган бардык инструменттер коррупциялык көрүнүштөрдүн пайда болуусунун экономикалык өбөлгөлөрүн кыскартуу боюнча индикаторлорду камтыбайт, анын ичинде экономикалык коопсуздукту камсыздоо жагында дагы. Коррупциянын алдын алуунун экономикалык механизмдери обочолонгон усулдарга, мамилелерге ээ эмес жана коррупцияга каршы туруунун өзүнчө институту катары каралбайт.

“Кыргыз Республикасындагы таасир этүүнүн финансы-экономикалык рычагдарынын негизинде коррупцияга каршы туруунун коррупцияга каршы механизмдеринин апгрейди” деген аталыштагы төртүнчү главасында коррупцияга каршы экспертиза, коррупциялык тобокелдиктердин квантификациясы, мамлекеттик сатып алуулар тутумунун реинжиниринги, нактадай төлөмдөрдү кыскартуу ж.б. сыяктуу КР

экономикалык коопсуздугун камсыздоо боюнча негизги коррупцияга каршы механизмдеринин моделдери иштелип чыккан.

Иштөөдөгү коррупцияга каршы КР мыйзамдарына ылайык коррупциянын алдын алуу боюнча чаралардын бири болуп колдонуудагы ЧУАга жана ошондой эле алардын долбоорлоруна да коррупцияга каршы экспертиза (мындан ары - ККЭ) өткөрүү саналат. Бирок азыркы учурда ЧУА долбоорлоруна гана коррупцияга каршы экспертиза өткөрүү жол-жобосу регламенттелген. Аталган экспертизаны жүзөгө ашырууга катышууга аларга мыйзам менен жүктөлгөн милдеттердин негизинде бийликтин расмий мамлекеттик институттарынан башка, мыйзам менен аларды өткөрүүгө көз карандысыз эксперт катары, жарандык коомдун катышуусуна жол берилет жана регламенттелет (КР Юстиция министрлиги тарабынан аккредитацияланган жеке жана юридикалык жактар (кызматкерлер катары) (4.1 табл. караңыз).

4.1-таблица– ККЭни өткөрүүнүн колдонуудагы тутуму

Коррупцияга каршы экспертизаны өткөрүүнүн субъекттери	Ченемдик укуктук актылар					
	Бийликтин мыйзам чыгаруу органдарыныкы (КР ЖК)		Бийликтин аткаруу органдары (КР Өкмөтү)		Бийликтин муниципалдык органдарыныкы	
	долбоорлор	колдонуудагы	долбоорлор	колдонуудагы	долбоорлор	колдонуудагы
КР ЖК түзүмдөрү	X*	X				
КР Юстиция министрлигинин түзүмдөрү	X**	X*	X*	X*		
Прокуратура органдары		X		X		X
Көз карандысыз эксперттер	X		X			

X - субъектте ККЭ өткөрүү укугу бар (ЧУАда белгиленген)

* - субъект ККЭ өткөрүүгө укуктуу, бирок белгилүү бир чен белгилерге (стандарттарга) ылайык келген ЧУАга гана

** - ККЭни милдеттүү өткөрүү, эгерде ЧУА долбоору Өкмөт тарабынан Жогорку кеңешке киргизилсе.

Булак: автор тарабынан өткөрүлгөн изилдөөнүн алкагында түзүлгөн

Колдонуудагы тутумдун алкагындагы көйгөйлүү жааттар. Аларды чечүү укуктук да, уюштуруучулук да мааниде турган бир нече маселелер бар. ККЭни өткөрүүнүн иштөөдөгү тутумунун алкагында укуктук мейкиндикте төмөнкү маселелер чечилбеген бойдон калууда:

1) ЧУА долбоорлоруна ККЭны өткөрүүнүн үстүртөн регламенттелиши;

2) Колдонуудагы ЧУАга ККЭ өткөрүүнүн регламентациясынын жоктугу;

3) ККЭни экспертизанын башка түрлөрү менен аралаштыруу;

4) ККЭни өткөрүүнүн бирдиктүү методологиясы иштелип чыккан эмес;

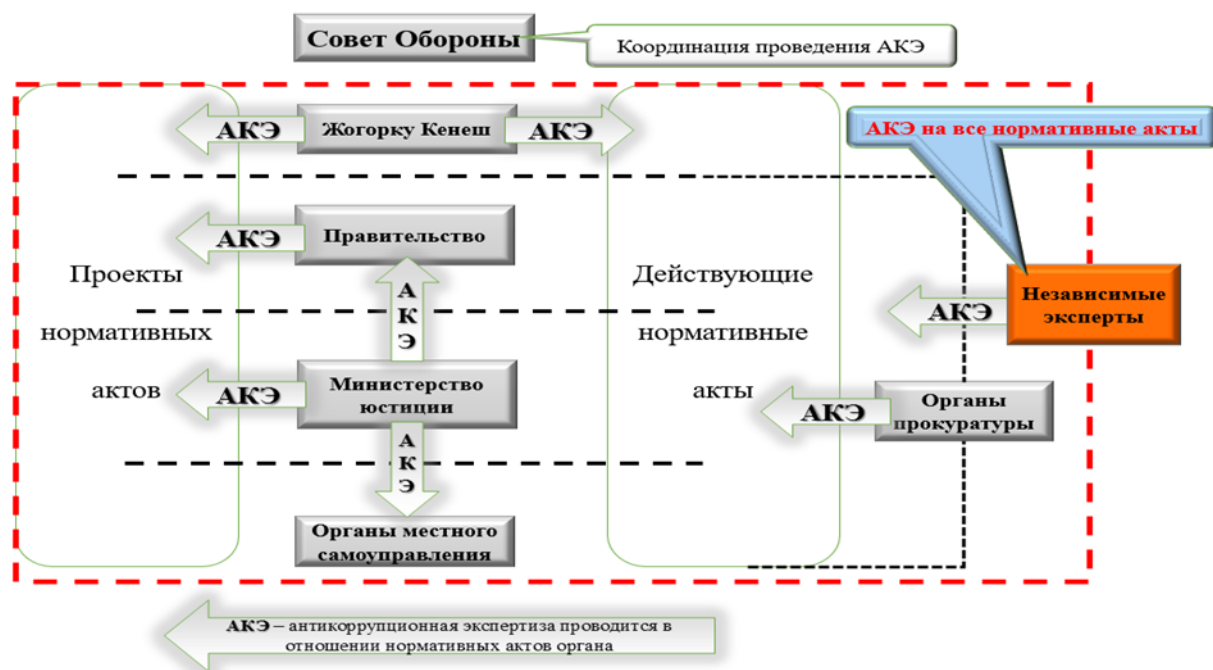
5) ККЭнин жыйынтыктары сунуштоочу мүнөздү алып жүрөт;

6) мисалы, компетенциясына жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын мыйзам алдындагы ченемдик актыларына ККЭ өткөрүүнү жүзөгө ашырууга кирген бийликтин ыйгарым укуктуу органы белгиленген эмес.

ККЭни өткөрүүнүн 4.1. сүрөтүндө сунушталган модель бардык иштөөдөгү ЧУАны жана алардын долбоорлорун жаап калмак, ошондой эле ККЭни өткөрүүнүн өз секторуна жооп берген бийлик органдарынын түзүмдүк пирамидасын уюштурууга мүмкүндүк бермек.

Бул схемада КР коопсуздук кеңешинин катчылыгынын ролу ККЭ саясатын жалпы контролдоодо, ошондой эле коррупциялык факторлорду аныктоонун жыйынтыгында жалпы республикалык маанидеги эң эле көйгөйлүү маселелерди чечүүгө катышууда болмок. Прокуратура органдары бар болгон көзөмөлдөө функцияларын эске алуу менен иштөөдөгү ЧУАга, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын актыларын кошуп ККЭ өткөрүү үчүн жооптуу орган катары чыкса болот.

Сунушталган модель тутумдуулук, ишенимдүүлүк жана текшерүүчүлүк принциптеринде негизделген ККЭ өткөрүүнү бөлүштүрүү жана адистештирүү менен бийлик органдарынын түзүмдүк пирамидасын түзүп, иштөөдөгү бардык ЧУАды жана жана алардын долбоорлорун жабат.

4.1-сүрөт. АКЭ жүргүзүүнүн жаңы моделинин структурасы

Булак: ушул изилдөөнүн алкагында автор тарабынан моделиштирилген

ЧУАга жана пайда табуу жана жеке кызыкчылыктарды,

кызыкчылыктардын кагылышын жана аффилирленгендигин аныктоону камтыган, алардын долбоорлорун экспертизалоого берилген талдоону жүргүзүү боюнча жаңы ыкмалар, жактардын белгилүү бир категорияларынын мыйзамдуу мүлкүнө же мүлктүк эмес кызыкчылыктарына, мамлекеттик же жергиликтүү бюджетке, мамлекеттин экономикалык жана финансылык кызыкчылыктарына, мамлекеттик менчиктин башка объекттерине мүмкүн болгон зыян келтирүүлөрдү текшерүүнүн милдеттүүлүгү менен иштелип чыккан (сунушталган методикага жана эсептөө формулаларына ылайык).

Анын натыйжалуулугу ККЭнин маанилүү критерийи болуп саналат. Натыйжалуулуктун мазмунун аныктоо табылган коррупциялык факторлорду (жок кылуу) четтетүү менен берилген. КР Юстиция министрлигинин компетенциясынан жана ыйгарым укугунан тышкары чыгарылган, өзгөчө муниципалдык ЧУАларга ылайык келтирүүнү камсыздоого, прокурордук таасир этүү ресурстарын тартуусуз (*нааразычылык, сунуш актысы, эскертүү, доо сот өндүрүшү*) мүмкүнчүлүк жок.

Адистештирилген экспертизалардын башка түрлөрү менен өз ара байланышты аныктоо маанилүү (3-сүрөттү кара), бул вариант ККЭнин ролу жана орду тууралуу маселелердин мыйзамдуу чечилишин карайт. Иштелип чыккан сунуштар мамлекеттик-укуктук саясатты бекемдөө жана өнүктүрүү, улуттук мыйзамдардын сапатын камсыздоо, анын процесске жана ченем жаратуучу иштердин жыйынтыгына карата талаптарын сактоо, тактап айтканда укук ченемдеринин кемчиликтеринин келип чыгышын алдын алууга мүмкүндүк берүүчү, коррупциялык көрүнүштөргө тоскоолдуктар, анын ичинде укук колдонуу стадиясындагы тоскоолдуктар максатында кызмат кылат.

4.2-сүрөт. ККЭни жүргүзүүнүн бар болгон моделин өркүндөтүү боюнча сунушталган багыттар

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Сунушталган новеллалар коррупциялык көрүнүштөрдү пайда кылган ченемдик укуктук актылардын жоболорундагы дефектерди далилдөөнү камсыздоонун практикалык маанилүүлүгүн камсыз кылууга багытталган.

Коррупцияга каршы экспертиза жүргүзүүнүн, пландоонун жана коррупцияга каршы аракеттенүү чараларын ишке ашыруунун сапаты коррупциялык тобокелчиликтердин баардык спектрларын эсепке алуу жана түшүнүү менен коштолууга тийиш. Коррупциялык тобокелчиликтерди объективдүү баалоо коррупцияга каршы механизмдердин тутумунда маанилүү бөлүгү жана коррупциянын алдын алуунун зарыл шарты болуп саналат.

Бул бөлүктө “**Кызмат адамынын ак ниеттүү эместик принциптеринин**” негизинде коррупциялык тобокелчиликтерди квантификациялоонун автор тарабынан иштелип чыккан жана ишке киргизилген методикасы сунушталды, ал коррупцияга каршы мыйзамдардын талаптары жана белгиленген ички жол-жоболору мамлекеттик органдардын кызмат адамдары тарабынан сакталбаган учурда алардын пайда болушун моделдештирүү, ошондой эле мыйзамсыз административдик рента алуу үчүн өз ыйгарым укуктарын ар кандай колдонуу мүмкүнчүлүгү аркылуу ишке ашырылат.

Коррупциялык тобокелчиликтердин категорияларын аныктоо үчүн жогорку коррупциялык коркунуч зоналары аталды, экономика сектору жана аларды аныктоо ыкмалары өзүнчө бөлүндү. Кызматтык ыйгарым укуктарды ишке ашырууда кызмат адамынын коррупциялык жүрүм-турумун мүнөздөгөн белгилер өзүнчө берилди.

Кыргыз Республикасынын экономикасынын сегменттерин түзүүчүлөрдүн бири катары мамлекеттик сатып алуулар, мамлекеттин экономикалык туруктуулугу жана коопсуздугун камсыз кылууда өтө чоң мааниге ээ. Жыл сайын мамлекеттик бюджеттен мамлекеттик сатып алууларга бөлүнүүчү сумма 20 дан 23% чейин, ал эми ИДПдагы үлүш тийиштүү түрдө – КРнын ИДП - 13-15% түзөт.

Кыргыз Республикасынын ИДП 2015-жылдан баштап 2017-жылга чейин 430 489 млрд сомдон 520 959 млрд сомго чейин көбөйгөн (10-табл.). Тийиштүү түрдө ушул мезгилде мамбюджеттин чыгышылары дагы өзгөргөн (2015 жана 2016-жылдары тийиштүү түрдө 134 572 млрд сом жана 151 559 млрд сомду түзгөн).

4.2 -таблица – КРдагы мамлекеттик сатып алуулардын көлөмү

Жыл	Сатып алуулар жөнүндө жарыялардын саны	Жалпы сумма (млрд сом)
2012	89	908 946
2015	20 221	126 460
2016	80 338	81 038
2017	105 770	72 794

2018	132 849	93 875
2014-жылга карата % 2018	149,3	103,3

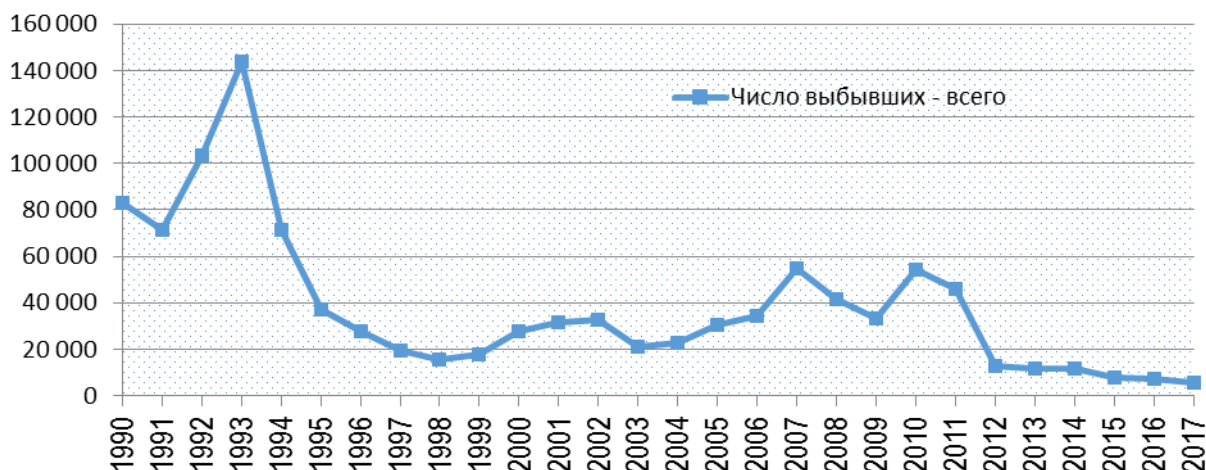
Булак: автор тарабынан [<http://zakupki.gov.kg>] берген маалымат боюнча түзүлгөн

Жогоруда аталган маалыматтарда көрсөтүлгөндөй, мамлекеттик сатып алуулар Кыргызстандагы экономикалык ишмердүүлүктө маанилүү таасир берет. 2012-жылы мамлекеттик сатып алуулардын жыйынды наркы КРнын ИДП 29% тартибин түзгөн, ал эми 2018-жылы бул катнаш 14%га чейин төмөндөгөн, бул Европа өлкөлөрүнүн көрсөткүчтөрүнө жакын.

Административдик мүнөздөгү чараларды колдонуу менен аяктаган мамлекеттик сатып алуулар жаатында административдик иштер (коррупция менен байланышпаган) боюнча статистикалык маалыматтар бар. Мында, 2015 жана 2016-жылдары карыз өндүрүүгө административдик чаралар колдонулган эмес, ал эми 2017-жылы 29 административдик иштер боюнча мамлекеттик сатып алуулар чөйрөсүндө мыйзамдарды бузгандыгы үчүн сатып алуучу уюмдарга карата жалпы суммасы 67 млн сомго айыптар салынган. Жыл сайын мамлекеттик сатып алуулар чөйрөсүндөгү кылмыштар боюнча жүзгө жакын жазык иштер козголууда [www.prokuror/kg].

Аталган категориядагы, анын ичинде соттор тарабынан каралган иштер боюнча өз-өзүнчө статистика жүргүзүлбөйт, аталган категориядагы жазык иштер башка кызматтык кылмыштар менен бирге козголушу мүмкүн экендигин белгилеп кетүү керек.

КРда миграциядагы туруктуу терс сальдо ХХ кылымдын 1970-жылдары СССРдин шарттарында эле белгилене баштаган, бирок, Советтер Союзу тарагандыгына жана экономикада рыноктук мамилелерге тутумсуз өтүүгө байланыштуу, 1993-жылы ал өзүнүн туу чокусуна жеткен, анда калктын жөнгө салынбаган миграциялык агымы 143 619 адамга жеткен (4.3-сүрөттү кара), же калктын агылып кетүүсү 6,2 эсе агылып келүүсүнөн ашып кеткен.

4.3-сүрөт. КР калкынын тышкы миграциясынын динамикасы (адам)

Булак: автор тарабынан КР УСК маалыматынын негизинде түзүлгөн
[<http://www.stat.kg>]

КР калкынын миграциясынын интенсивдүүлүгү 1999-жылдан тартып кайрадан өсө баштаган, бул тышкы себеп катары – глобалдык экономикалык кризиске, ошондой эле ички проблема катары – локалдык согушка, социалдык-экономикалык жана саясий туруксуздукка, кирешелердин жана эмгек акынын адекваттуу эмес саясатына жана башкаларга байланыштуу болду (4.4-табл.кара).

4.4-таблица – Кыргызстандын калкынын турмуш деңгээлинин негизги көрсөткүчтөрүнүн динамикасы

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2010-жылга карата % 2017
Калктын акчалай кирешелери (орточо калктын жан башына бир айга), сом	2494,4	2936,4	3215,8	3336,3	3957,5	4074,5	4257,9	4739,4	190,0
1 кызматкерге эсептелген орточо айлык эмгек акы, сом	7 189	9304	10726	11341	12285	13483	14847	15670	217,9
Минималдуу эмгек акы, сом	500	690	760	840	900	970	1060	1200	240,0
Бир кызматкерге эсептелген орточо айлык эмгек акынын минималдуу эмгек акыга карата катышы, эсе	14,4	13,5	14,1	13,5	13,7	13,9	14	13,1	91,0

Компенсациялы к төлөөлөрдү эске алуу менен бир пенсионерге белгиленген бир айлык пенсиянын орточо өлчөмү (жылдын аягына), сом	2886	3853	4274	4508	4710	4896	5235	5578,0	193,2
---	------	------	------	------	------	------	------	--------	-------

Булак: КР Улуттук статкомитеттин маалыматы боюнча түзүлгөн [<http://www.stat.kg>]

Нактай акчанын ашыкча көлөмү көмүскө экономика, коррупция, пара алуучулук жана уюшкан кылмыштуулук үчүн пайдалуу. Ошондуктан нактай акчанын жүгүртүлүшүн максималдуу кыскартуу жана нактай эмес жүгүртүүнү өркүндөтүү үчүн шарттарды түзүү милдеттерин чечүү биринчи даражадагы мааниге ээ.

Мыйзамсыз каражаттардын булагын шарттуу түрдө төрт категорияга бөлүүгө болот:

- табигый ресурстарды мыйзамсыз сатуу;
- алкогольду, тамекини, курал-жаракты жана баңги затты контрабандалоо;
- мажбурлап тартып алуу (рэкет), сойкулук, уурулук, алдамчылык, автомобилдерди уурдоо сыяктуу мыйзамсыз иш-аракеттердин «классикалык» түрлөрүнөн келип чыккан кирешелер ж.б.;
- мамлекеттик мүлктү жана каражаттарды уурдоо, кирешелери жана пайдалары тууралуу жалган декларациялоо, салыктарды төлөөдөн качуу, капиталды чет өлкөгө мыйзамсыз чыгарып кетүү.

Бул сунуш Кыргыз Республикасынын рыногу үчүн олуттуу коомдук коопсуздуктар жана коркунучтар менен шартталган, ал структурада түзүлгөн нактай акча массасынын жогорку салыштырма салмагы менен коштолот, ал жүгүртүүдө болот.

ТЫЯНАКТАР

Кыргыз Республикасында коррупциянын деңгээлин азайтууга багытталган таасирдүү чараларга (коррупцияга каршы механизмдер) диссертациялык иликтөөнүн алкагында жүргүзүлгөн комплекстүү жана статистикалык талдоо төмөнкүдөй тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет:

1. Коррупциянын маңызын ачуу ар бир мамлекет тарабынан өзүнүн жеке түшүнүүгө жана коррупциянын маанисин ачууга, анын келип чыгуу себебин жана мамлекеттик башкарууга тийгизген таасиринин даражасын аныктоого туура келет.

Мамлекет тарабынан көрүлгөн коррупцияга каршы чараларга жана коррупцияга каршы аракеттер боюнча чараларды жөнгө салуудагы жалпы ыкмаларды бирдейлештирүүгө карата механизмдерди акырындык менен өркүндөтүүгө карабастан, коррупция көйгөйү азыркы учурдагы экономика үчүн олуттуу көйгөй бойдон калууда. Кыргыз Республикасында

коррупциядан республиканын бюджетине жыл сайын келтирилген зыян 700 млн АКШ долл. тартибин же бюджеттик кирешесинин дээрлик 40%ын жана ИДПга карата 8-10% түзөт (доллар эквивалентинде).

Коррупциянын изилденген себептеринин көптүгү мамлекеттик кызматкерлердин эмгек акысынын төмөн деңгээлинин фонунда улуттук экономиканын өнүкпөгөндүгү, укуктук маданият деңгээлинин төмөндүгү, мамлекеттин бөлүштүрүү жана контролдоо ыйгарым укуктарынын жогоруулугу, мамлекеттик ведомстволордо жабык иштөөнүн жогорку деңгээлинен келип чыгат. Революциялардын жана Өкмөттүн курамынын тез-тез алмашуусунун фонунда өлкөдө саясий кырдаал жана туруктуулук бир кыйла маанилүү ролду ойнойт. Өндүрүү процессинде жана ресурстарды кайра бөлүштүрүүнүн бардык стадиясында кездешүүчү коррупциялык көрүнүштөр экономикалык бүтүндүгүнүн бузулушуна, салыктык төлөмдөрдүн кыскарышына алып келет, ошондой эле мамлекеттин инвестициялык саясатына терс таасирин тийгизет.

Изилденген көрүнүштөрдүн мааниси чагылдырылган критерийлер алынган учурда классификациялоо илимий жана практикалык планда маанилүү. Эгер коррупция жөнүндө айтсак, анда аларды көрүнүш чөйрөлөрү, категориялардын түрлөрү, субъекттер жана объекттер жана жоопкерчиликтердин түрлөрү боюнча типологизациялоого болот.

2. Коррупцияга каршы аракеттердин заманбап механизмдерин жана инструменттерин түзүү БУУ Конвенциясынын коррупцияга каршы ченемдерине жана жоболоруна, эл аралык уюмдардын сунуштамаларына, чет өлкөлүк тажрыйбага жана мыкты практикага негизделген, ошондой эле жеке тажрыйбага негизденген жетишкендиктерди жана кемчиликтерди талдоонун негизиндеги чаралардын тутумун камтыйт.

Коррупцияга каршы аракеттердин чет өлкөлүк позитивдүү тажрыйбасын изилдөө маалыматтарды кайсы каражаттар, методдор менен, коррупциялык кылмыштардын деңгээлин азайтуусу мүмкүн болгон кандай формада алуунун маанилүү багыттарынын бири болуп саналат. 10 дон ашык чет өлкөлөрдүн изилденген ийгиликтүү тажрыйбалары бизге туура ыкмаларды жасоого жана жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн алкагында коррупцияга каршы механизмдерди моделдештирүүдө тутумдук каталардан качууга мүмкүндүк берет.

3. ИДП менен ККИ (Ички дүң продукция жана Коррупциянын кабыл алуу индекси) көлөмүнүн ортосундагы регрессиялык талдоонун жардамы менен биз ККИ баллын 1 бирдикке көбөйтүүдө ИДП 38,8 млрд сомго өсүүгө тийиш экендигин белгиледик. Бул бюджеттин киреше бөлүгүнө тиешелүү, мында алынган натыйжалар ККИ баллын 1 бирдикке көбөйтүүдө мамлекеттик бюджеттин кирешеси 10,5 млрд сомго өсүүгө тийиш экендигин көрсөтөт. Бюджеттин чыгаша бөлүгүнө жана формалдуу эмес экономиканын деңгээлине карата биз тараптан алынган регрессиялык талдоодо олуттуу линиялык көз карандылык байкалбайт.

4. Кыргыз Республикасында коррупциянын абалын көз карандысыз изилдөөгө негизделген коррупциянын деңгээлинин азыркы учурдагы абалын

талдоо, коомдук түшүнүктө коррупцияга түшүнүү менен аныктоого мүмкүндүк берди, ал пара алуучулукка жана кызмат абалынан кыянаттык менен пайдаланууга ассоциацияланат. Бул укуктук институттардын начар катышуусу жана коррупциялык жүрүм-турумдун чектөөчүсү катары кызмат кылуучу формалдуу эмес социалдык ченемдер тууралуу айтып турат.

Мамлекеттин өкүлдөрү менен өз ара аракеттенүүдө коррупциялык кырдаалда өлкөнүн жарандарынын жарымы катышты. Эркин байланышууда (коррупция тобокелчилиги) коррупциялык кырдаалда калуу шансы үчтөн бирине бир аз гана жетпейт.

Мамлекеттик башкаруу системасынын натыйжасыздыгы, мыйзамдардын так эместиги, кызмат адамдары үчүн коррупциялык азгыруулардын келип чыгуусу үчүн шарттар катары жоопкерчиликтердин жана ачык-айкындуулук механизмдеринин жетишсиздиги белгиленүүдө.

Эл аралык уюмдардын отчетторунун жана макалаларынын обзору жүргүзүлгөн реформалардын натыйжалуулугун белгилейт, буга байланыштуу акыркы жылдарда коррупциянын деңгээлин азайтуу боюнча тенденция байкалууда. Кемчиликтер катары коррупцияга каршы чараларды ишке ашырууну максаттуу каржылоонун жоктугу, жарандык коомдун начар катышуусу, мындай иш-чараларды ишке ашырууну координациялоо боюнча бирдиктүү органдардын жоктугу көрсөтүлгөн.

5. Көз карандысыздыктын алгачкы жылдарында экономикалык активдер ресурстарга, минералдык байлыктарга жана бийликке атаандаш жаңы саясий элитанын негизги максаты болуп калды. Булардын бардыгы кызмат орундарын бөлүштүрүү жана «сатуу» рыногун түзүүгө жана мамлекетти акырындык менен үй бүлөлүк-кландык башкарууга өтүүгө алып келди. Тышкы экономикалык иштерге байланышкан операциялардын көпчүлүгү пайданы жашыруу жана салык төлөөдөн качуу үчүн көп сандаган офшордук компаниялар жана чет өлкөлүк банктар аркылуу жасалып калды. Коррупциялык схемаларды уюштурууга «ак жакалуу» кылмыштуулук кылган эл аралык консультанттар тартыла баштады. Бажылык түшүүлөр жана жыйымдар олуттуу көлөмдө кыскарды, тышкы экономикалык иштер боюнча маалыматтар жашырылды, ишкердик чөйрөсүндө атаандаштыкка жөндөмдүүлүк жоголду, айрым тармактар монополиялаштырылып кетти.

Экономикалык негиздерди, КР шартында коррупциянын деңгээлин азайтуу боюнча механизмдерди жана ыкмаларды изилдөө менен, 2001-жылдын башында гана биринчи жолу коррупцияга каршы күрөшүү боюнча стратегиялык документтер пайда болгондугун белгилеп кетүү зарыл, алар убакыттын агымы жана өлкөнүн жетекчилигинин алмашуусу менен гана мезгил-мезгили менен жаңыланып келет. 2003-жылдан баштап, коррупцияга каршы аракеттер чөйрөсүнө тиешелүү биринчи мыйзам актылары пайда болду. Коррупцияны алдын алуу боюнча биринчи коррупцияга каршы мамлекеттик орган 2006-жылы түзүлгөн.

КР Өкмөтү бизнес чөйрөсүн жакшыртуу боюнча көп сандаган, бирок бытыранды чараларды көрүүдө. Бул чаралар жөнгө салууну жөнөкөйлөтүүгө

жана электрондук кызмат көрсөтүүлөргө өтүүгө, текшерүүлөрдү жана бизнести контролдоонун башка формаларын чектөөгө багытталган.

Коррупция менен күрөшүү күнөөлүүлөрдү табуу жана жазалоо менен гана чектелбеши керек. Коррупция менен күрөшүүнүн чечүүчү фактору – тунгуюк жазалоо эмес, катуу жазалоо принциби болуп саналат, коррупциялык кылмыштарды азайтуунун негизги фактору кылмыштарды ачууну жогорулатуу жана жазалардын оордугу болуп эсептелет.

Буга байланыштуу, барынан мурда коррупцияга каршы механизмдерге таандык болгон алдын алуучу мүнөздөгү чаралардын системасын иштеп чыгууга жана ишке ашырууга басым жасалууга тийиш экендиги ырасталган. Биринчи кезекте, коррупцияга каршы механизмдердин натыйжалуулугу колдонуудагы мыйзамдардын жана уюштуруу-укуктук базанын болушуна таянат, негизги тизме БУУ Конвенциясынын коррупцияга каршы жоболорунда каралган.

Алардын натыйжалуулугун жогорулатуунун концептуалдуу негиздери адаптация, колдонулушу жана контроль болуп саналат, ага укуктук регламентациялоо, жарандык контролдоого негизделген коррупцияга каршы максаттуу программаларды колдонуу, аткаруучулардын тартиби жана мотивациялуулугу болуп саналат.

6. Коррупциялык кылмыштар рационалдык категорияга таандык жана алар негизинен экономикалык факторлор менен байланыштуу. Инсандарга каршы кылмыштардан айырмаланып, коррупционерлердин мотивдери кылмыштуу жүрүм-турумдун экономикалык моделдерине шайкеш келет. Коррупцияны алдын алуунун экономикалык механизмдери өзгөчөлөнгөн методологияларга, ыкмаларга ээ эмес жана коррупцияга каршы иш аракеттердин өзүнчө институту катары каралбайт.

Ошону менен бирге, бизге коррупцияга каршы механизмдердин натыйжалуулугун финансы-экономикалык баалоо жана Кыргыз Республикасынын ИДПсында коррупцияга каршы түзүлгөн таасирлердин корреляциясынын эсебин жүргүзүү мүмкүнчүлүгү берилген.

Коррупциялык багыттуулук кылмыштары боюнча жүргүзүлгөн корреляциялык талдоо, коррупциянын кесепеттери менен гана күрөшүүдө (укук коргоо методдору) ИДПнын өсүшү боюнча баалоо анча маанилүү эмес, ал 0,4 пайыздык пункттун тегерегинде, мамбюджеттин кирешеси болгону бир нече млрд. сомго (болжол менен 2 млрд.сом) өсө тургандыгын көрсөтөт.

7. Натыйжада, идеалдуу (коррупция болбогон учурда) шарттарда ИДПнын көлөмү номиналдык көлөмдө азаят.

Ишкерлердин чыгымдары азаят, ал эми кирешелери өсөт, бул каражаттарды бошотууга өбөлгө болот, алар ишкананы өнүктүрүүгө же товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алууга жумшалат.

Олуттуу көмүскө көлөмдөгү импорттоо 16-20 млрд сом тартибинде өсөт (анткени, импорт ИДП үчүн терс белгиге ээ болсо, анда бул фактор ИДПнын азайышына өбөлгө болот). Анын реалдуу көлөмү көрсөтүлөт.

Импорттук продукцияга, анын ичинде чийки жана орто аралык товарларга (запчасть, кездеме, фурнитура жана башкалар) баалардын

көбөйүшү экспорттук товарлардын наркынын көбөйүшүнө алып келет, бул ата мекендик товарлардын тышкы рынокто атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жоготууга алып келет, бирок товарларды экспорттоону эсепке алууну жакшыртуунун эсебинен экспорттук продукциялардын көлөмү көбөйөт (товарлардын экспортунун жана импортунун реалдуу картинасы көрсөтүлөт).

Мамлекеттик заказдарда каражаттарды үнөмдөө (курулуш, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу) 10%-15% алкагында болот жана баалардын индексинин азайышынын эсебинен (жеке керектөөдө баалардын индекси олуттуу өсөт) мамлекеттик керектөөнүн көлөмү азаят.

Болжолдоолордун натыйжасында ИДПнын өсүүсү боюнча баалоо анча маанилүү болбойт, ал 0,4 пайыздык пунктка жакын, бирок мында анын номиналдык көлөмү импорттун өсүшүнүн натыйжасында факты боюнча түзүлгөндөн төмөн (ошондой эле баанын индексинин азайышы, ИДПнын дефлятору факт боюнча 1,4 пункттан аз болот). Мында, өсүү баалоо боюнча (автор) кызмат көрсөтүү чөйрөсүндө толук эмес эсепке алуу жүрөт жана анын эсебинен коррупциядан бошотулган каражаттар өндүрүштү кеңейтүүгө жумшалышы мүмкүн жана мультипликатордун эффектиси менен айкалыштырууда жалпысынан экономиканын өсүшүнө же анын потенциалынын көбөйүшүнө таасирин тийгизиши мүмкүн.

Мында, теория боюнча, импорт өскөндө, бажылык төлөмдөр жана жыйымдар көбөйүүгө тийиш, бул өз кезегинде бюджеттин тартыштыгын бир нече млрд.сомго (болжол менен 2 млрд сом) кыскартууга мүмкүндүк берет.

8. Коррупциялык механизмдерди ишке киргизүү азырынча өзүнүн натыйжасын бербейт. Мурункудай эле, коррупция экономикалык кайра түзүүлөрдү татаалдантат жана тоскоолдук кылат. Бул конкреттүү натыйжага жана жетишкендиктерге багытталган иш аракеттеги механизмдердин жетишсиз деңгээлинен, начар өз ара байланыштан жана тартип жаза ортосундагы корреляциялык натыйжадан, системалуулуктун жоктугунан жана аларды ишке ашыруунун начар контролдугунан болот.

Коомдук мамилелерди, экономиканы, социалдык түзүлүштөрдү өнүктүрүү менен коррупциялык көрүнүштөрдү минималдаштыруунун реалдуу механизми катары коррупцияга каршы механизмдерди мезгил-мезгили менен жаңылап туруу талап кылынат.

Улуттук экономикалык коркунучтар аныкталган шарттарда коррупцияны алдын алуучу ар кандай туруктуу институттардын шарттарынын өзгөрүүсүнө адекваттуу адаптациялоо аркылуу системаларды ишке киргизүү талап кылынат.

Ушуга байланыштуу, коррупциялык көрүнүштөрдүн (коррупцияга каршы экспертиза, коррупциялык тобокелчиликтер жана мамлекеттик сатып алуулар сыяктуу) кооптуулугунун жана зыяндуулугунун потенциалдуу көрсөткүчтөрүн азайтууга жөндөмдүү негизги коррупцияга каршы механизмдерди өркүндөтүү боюнча сунуштамалар берилет.

Мамлекет тарабынан ишке ашырылып жаткан коррупцияга каршы механизмдерди адаптациялоо жана колдонуу, колдонулуп жаткан коррупцияга каршы иш-аракеттер инструменти коррупцияга каршы иш-

аракеттерге жетүүнүн спецификасын жана «жол картасын» эске алуу үчүн “моделдештирилүүгө» тийиш, ал Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна олуттуу таасир тийгизиши мүмкүн.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР

Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыздоонун негизи катары коррупциянын деңгээлин азайтууга багытталган коррупцияга каршы механизмдерди өркүндөтүү боюнча жаңы ыкмаларды иштеп чыгуу боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жана алынган натыйжалардын алкагында төмөнкүдөй сунуштамалар түзүлгөн:

1. КР шарттарында коррупциялык көрүнүштөрдүн маанисин эске алуу менен анын маанисин, келип чыгуу себептерин жана мамлекеттик башкарууга, бизнес жана коомдук мамилелерге таасир тийгизүү даражасын ачып көрсөтүү менен коррупциянын феноменинин идентифицирөө аныктамасын иштеп чыгуу.

Программалык, стратегиялык документтерди жана ченемдик актыларды иштеп чыгууда системалык мүнөздөмөнүн обзорун жүргүзүү жана анын классификациялык көрсөткүчтөрүн эске алуу, бул коррупциялык көрүнүштөргө каршы иш аракеттер боюнча чараларды ресурстук камсыздоону натыйжалуу бөлүштүрүүгө мүмкүндүк берет.

2. Коррупцияга каршы аракеттердин каралган механизмдерин улуттук коррупцияга каршы системага кыйла толук имплементациялоо предметине коррупциянын каршы келүү ченемдерине жана БУУ Конвенциясынын жоболоруна кошумча инвентаризация жүргүзүү. Мында, биздин өлкөнүн өзгөчөлүктөрүн жана ийгиликтүү тажрыйбаларды жана чет өлкөлөрдүн мыкты практикаларын эске алуу менен мындай механизмдерди иштеп чыгуу жана ишке киргизүү. Туура жана ийгиликтүү ыкмаларды куруу үчүн алардын натыйжалуулугуна, системалык каталарды табууга, жаңылоо зарылдыгына жана башкаларга инвентаризацияларды мезгил-мезгили менен (3 жылдан ашык эмес мөөнөттө) жүргүзүү.

3. КР Экономика министрлигинин жана КР Башкы прокуратурасынын базасында ИДПнын көрсөткүчтөрүнө коррупциялык түзүлүштөрдүн таасирине регрессиялык (же башка эконометрикалык, диагностикалык, болжолдук, функционалдык формалар жана башка формалар) талдоолорду мезгил-мезгили менен жүргүзүү боюнча аналитикалык блок түзүү, бул экономикалык көрсөткүчтөргө таасир тийгизүүчү көйгөйлүү аймактарды табууга жана заманбап алдын алуу чараларын иштеп чыгууга жана коррупцияга каршы аракеттердин механизмдерине корректировкаларды жүргүзүүгө мүмкүндүк берет.

4. Коррупциянын юридикалык түшүнүгү катуу рамкада чектелген учурдагы жана анын конкреттүү (мисалы, туруктуу кылмыштуу байланыш, мыйзамсыз пайда табуу (пара алуу)) көрүнүштөрү менен байланышкан учурдагы ыкмаларды кайра кароо, анткени коррупциянын мындай дефинициясы КР мыйзам актыларында бар. Булардын бардыгы коррупциялык иш аракеттерди изилдөөдө биз тараптан баяндалган бөлүгү

кылмыш же башка коррупцияга каршы мыйзамдардын иш аркетинен тышкары болушуна алып келиши мүмкүн же ошого алып келет. Көрүп тургандай, саясаттын максаттарына ийгиликтүү жетүү кепилдиги катары анын коррупцияга каршы коррупция менен күрөшүүнүн бирдиктүү системасын түзүүчү коррупцияга каршы механизмдердин көпчүлүгүн колдонууга мүмкүнчүлүк берүүчү зарыл болгон укуктук каражаттардын бүтүндөй комплекси менен камсыздуулугу кызмат кылат.

Мамлекеттик башкаруу органдары тарабынан коррупцияга каршы иш аракеттер боюнча чараларды ишке ашыруунун отчеттуулук жана контролдоо механизмдерин кайра кароо, колдонуудагы мыйзам актыларын мезгил-мезгили менен инвентаризациялоо механизмдерин түзүү, аткаруучулар үчүн санкциялык бөлүгүн жана жоопкерчилигин күчөтүү, кабыл алынган чечимдердин ачык-айкындуулугун камсыздоо.

Коррупцияга каршы аракеттердин чараларын максаттуу каржылоону жана ишке ашырууну ресурстук камсыздоону карап чыгуу, жарандык коомдун кеңири катышуусун камсыздоо жана мындай иш-чараларды координациялоо боюнча бирдиктүү органды аныктоо.

5. Бизнес чөйрөсүн жакшыртуу боюнча чараларды координациялоону камсыздоо. Бул чаралар жөнгө салууну андан ары жөнөкөйлөтүүгө жана электрондук кызмат көрсөтүүлөргө өтүүгө, текшерүүлөрдү жана бизнести контролдоонун башка формаларын чектөөгө, ошондой эле бизнес-омбудсмен институтунун өкүлдөрүнүн ыйгарым укуктарынын кеңири спектрлерин бөлүштүрүүгө багытталууга тийиш.

Коррупция менен күрөшүүгө акцент, барынан мурда алдын алууучу мүнөздөмөлөрдүн чараларынын системасын иштеп чыгууга жана ишке ашырууга багытталууга тийиш, ага коррупцияга каршы механизмдер кирет. Биринчи кезекте, коррупцияга каршы механизмдердин натыйжалуулугу колдонуудагы мыйзамдардын аларды адаптациялоону, колдонууну жана контролдоону камсыздоочу уюштуруу-укуктук базанын болуусуна негизденет, ага укуктук регламентациялоо, жарандык контролдоого жана ак ниет башкарууга негизделген максаттуу коррупцияга каршы программаларды кабыл алуу менен жетишилет.

6. Өлкөнүн жана региондордун ИДПсына коррупциялык түзүлүштөрдүн корреляциялык таасирлерин эсепке алуу менен коррупцияга каршы механизмдердин натыйжалуулугун финансы-экономикалык баалоо жүргүзүүнү системалык негизде ишке киргизүү. Бул талдоо ошондой эле кызмат адамдарынын коррупциялык мотивациясын азайтууга багытталган кошумча чараларды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

7. Ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын персоналын негизги көрсөткүчтөрдү Кыргыз Республикасынын негизги макроэкономикалык көрсөткүчтөрүндө түзүлгөн коррупциялык таасирине жараша эсептөөгө окутуу, алар экономиканын ар кандай тармактары боюнча стратегиялык документтердин долбоорлорун иштеп чыгууда эсепке алынууга, болжолдонууга тийиш.

8. Коррупцияга каршы механизмдердин (коррупцияга каршы экспертиза, мамлекеттик сатып алуулар системасында коррупциялык тобокелчиликтерди табуу, формалдуу эмес экономика, накталай төлөмдөрдүн үлүшүн кыскартуу ж.б.) жаңыланган моделин түзүү жана ишке киргизүү.

Коррупцияга каршы экспертиза жүргүзүүнүн жаңы модели коррупциогендикти түзүүчү ченемдик укуктук жоболордун дефектилерин далилдөөнү камсыздоонун практикалык маанилүүлүгүнө ээ жана коррупциянын келип чыгуусун аныктоочу жана аларды баяндоочу тобокелчиликтердин факторлорунун типологиясын, коррупциянын тобокелчиликтеринин типологиясын камтыйт.

Мамлекеттик чыгымдар жана сатып алуулар чөйрөсүндө көзөмөлдү андан ары күчөтүү максатында мамлекет бул процесске жарандык коомдун катышуусун кеңейтүүгө, электрондук сатып алууларды андан ары өнүктүрүүнүн эсебинен сатып алуу циклинин бардык этаптарында ачылган маалыматтардын көлөмүн көбөйтүүгө жана электрондук башкаруу чөйрөсүндө демилгелерди кыйла кеңири пайдаланууга тийиш.

Мамлекеттик сатып алууларга катышууга компаниялардын көпчүлүгүн тартуу боюнча жеке секторлор жана ишкерлер менен диалогдорду күчөтүү, ошондой эле аларга окутуучу семинарлар жана материалдар формасында, түшүндүрүү иштерин жүргүзүү аркылуу колдоо көрсөтүү зарыл. Мамлекеттик сатып алуулар жөнүндө КР Мыйзамынын: (а) аларды сатып алуу ыкмасын көрсөтүү талаптары менен толуктоо менен пландоо жөнүндө, (б) конкурстардын потенциалдуу катышуучуларына жана коомчулукка мүмкүндүк берүү менен сунушталган жол-жоболорго карата сатып алууларды пландоону даттануу тууралуу, ошондой эле (в) мындай ыкма менен сатып алууларды жүргүзүүгө заказчылардын көз карашы жөнүндө билдирүүнүн мөөнөтүн узартуу үчүн тикелей контракттарды түзүү жөнүндө жоболорун толук иштеп чыгуу, бул рыноктун катышуучуларына жана коомчулукка мындай контракттарды түзүүнүн негизделбеген аракеттерин аныктоого жана аларды конкурстук торуктарга которууга мүмкүндүк берет.

Кыргыз Республикасында накталай эмес төлөмдөрдүн көлөмүн андан ары кеңейтүү максатында накталай акчанын жүрүшүн кыскартуу боюнча механизмдер сунушталган, бул накталай акчанын жүрүшүн кыскартуу боюнча механизмдер сунушталган, бул юридикалык жактардын акчалай агымдарынын ачык-айкындуулугун камсыздоого мүмкүндүк берет жана мында ишкерлердин ак ниет субъекттеринин ишине олуттуу таасирин тийгизбейт.

Коррупция, мамлекеттин улуттук коопсуздугуна коркунуч келтирүү менен экономикалык түзүлүшкө биринчи сокку келтирет жана экономикалык өсүү жолунда негизги тоскоолдук болуп калат. Бизнестин ийгиликтүү иштеши үчүн максималдуу жагымдуу экономикалык, укуктук, идеологиялык шарттарды түзүү мамлекеттин милдети болот.

Кызыкчылыктардын кагылышы жөнүндө мыйзамдарды активдүү имплементациялоого киришүү; кызмат адамдарынын декларацияларын

(кирешелер жана чыгашалар жөнүндө) сапаттуу текшерүүнү жүргүзүүнү камсыздоо; методиканы жаңылоо жана ЧУАларга жана алардын долбоорлоруна коррупцияга каршы экспертизаларды жүргүзүүнүн сапатын жогорулатуу; мамлекеттик сатып алуулар системасында коррупциялык тобокелчиликтерди минималдаштыруу; акыйкатчынын бизнес институтун бекемдөө; электрондук өкмөттү өнүктүрүү жана колдоо; ТЭИ боюнча товарларды декларациялоонун жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу; коррупция фактылары жөнүндө билдирген жакты коргоо системасын киргизүү; деталдуу эрежелерди иштеп чыгуу жана маалыматтарды жыйноонун борбордук депозитарийлерин түзүү менен ачык маалыматтарды жарыялоо жана топтолгондорун жаңылоо боюнча талаптар сунушталат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН АТАЛЫШЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Саякбаев, Т.Дж.** Легализация (отмыванию) доходов, полученных преступным путем в общемировой практике [Текст]/Т.Дж. Саякбаев // Вестник КНУ имени Жусупа Баласагына. – Бишкек: КНУ им. Ж. Баласагына, 2010. – С.198-204.
2. **Саякбаев, Т.Дж., Саякбаева, А.А.** Некоторые аспекты по реформированию системы государственной службы в КР[Текст]/А.А.Саякбаева, Т.Дж.Саякбаев //Модернизация и экономическая стратегия Казахстана в условиях инновационного развития. – Алматы: Университет «Туран», 2010.– С.217-203.
3. **Саякбаев, Т.Дж.** Исследование организованной экономической преступности [Текст]/Т.Дж. Саякбаев// Вестник КНУ им. Жусупа Баласагына. – Бишкек: КНУ им. Ж. Баласагына, 2011.-507-511.
4. **Саякбаев, Т.Дж.** Отдельные аспекты использования наличных денежных средств в схемах легализации преступных доходов [Текст]/ Т.Дж. Саякбаев// Поиск. –Алматы, МОиН РК, 2011.- №2 (1). -С.48-52.
5. **Саякбаев, Т.Дж.** Риски банков в сфере противодействия легализации преступных доходов [Текст]/Т.Дж.Саякбаев// Вестник КНУ им. Жусупа Баласагына . – Бишкек: КНУ им. Ж. Баласагына, 2011. - С. 511-514.
6. **Саякбаев, Т.Дж., Шадыханова, Т.М.** Инструментарий противодействия финансированию терроризма [Текст]/Т.Дж. Саякбаев, Т.М. Шадыханова //Вестник КЭУ им.М.Рыскулбекова. – Бишкек: КЭУ им. М.Рыскулбекова, 2011. - 1(17).–С.112-117.
7. **Саякбаев, Т.Дж.** Отдельные аспекты совершенствования экономической политики Кыргызской Республики на современном этапе [Текст]/Т.Дж. Саякбаев //Вестник КЭУ им.М.Рыскулбекова, Бишкек: КЭУ им.М.Рыскулбекова, 2011.- №1(17).–С.110-112.
8. **Саякбаев, Т.Дж.** Отмывание денег и другие финансовые преступления. [Текст]/ Т.Дж.Саякбаев// Научно-публицистический сборник «Кыргызстан сквозь призму наркоэкономики». – Вашингтон, Бишкек; Центр по изучению терроризма, транснациональной преступности и коррупции (TraCCC) университета Джорджа Мейсона (Вашингтон, США), 2011.- 317с. (- С.159-221). *Монография.*

9. **Саякбаев Т.Дж.** Саякбаева А.А. Роль оффшорных зон в мировой экономической системе [Текст]/ Т.Дж. Саякбаев, А.А.Саякбаева //Вестник АУПКР, 2011.- № 12. - С. 80-86.
10. **Саякбаев, Т.Дж.,** Шадыканова, Т.М. Системы денежных переводов, их место и роль в экономике Кыргызской Республики [Текст]/Т.Дж. Саякбаев, Т.М. Шадыканова // Вестник АУПКР, -2011. - № 12. - С. 87-92.
11. **Саякбаев, Т.Дж.,** Садыров, М.А. Кыргызстан как часть международной системы противодействия финансированию терроризма и легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем [Текст]/Т.Дж. Саякбаев, М.А.Садыров // УДК 339.9 БКК 65.5 С22 – Бишкек, 2011.-322 с. *Монография.*
12. **Саякбаев, Т.Дж.** Совершенствование сбора и администрирования налога на прибыль [Текст]/Т.Дж. Саякбаев // Экономика. 2012. - № 2 (12).- С. 120-123.
13. **Саякбаев, Т.Дж.** [и др.] Некоторые аспекты международной системы противодействия легализации преступных доходов [Текст]/ Т.Дж., Саякбаев, А.А.Саякбаева, Т.М.Шадыканова// Вестник КНУ им.Ж.Баласагына. – Бишкек: КНУ им. Ж.Баласагына, 2012. –С.431-436.
14. **Саякбаев, Т.Дж.** [и др.] Банковская система Кыргызской Республики: международный опыт, проблемы и перспективы развития [Текст]/Т.Дж. Саякбаев, АА.Саякбаева //Вестник КНУ им.Ж.Баласагына. - Бишкек: КНУ им.Ж.Баласагына, 2012. –С.559-565.
15. **Саякбаев, Т.Дж.** Роль офшорных зон в мировой экономической системе [Текст]/Т.Дж. Саякбаев //Вестник КНУ им.Ж.Баласагына. – Бишкек: КНУ им.Ж.Баласагына, 2012.-С.447-453.
16. **Саякбаев, Т.Дж.** Легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем в общемировой практике [Текст]/Т.Дж. Саякбаев, //Вестник КНУ им.Ж.Баласагына.– Бишкек: КНУ им.Ж.Баласагына, 2012.-С.440-447.
17. **Саякбаев, Т.Дж.** Разработка и развитие инновационной инфраструктуры как необходимая составляющая экономического роста Кыргызской Республики [Текст]/Т.Дж. Саякбаев//Вестник АУПКР. 2013. - № 17. – С. 37-43.
18. **Саякбаев, Т.Дж.** [и др.]. Международный опыт и характеристика построения налоговых систем применительно к условиям КР [Текст]/ Т.Дж. Саякбаев, Н.Б.Токоев//Экономика жана финансы.— Бишкек: КНУ им.Ж.Баласагына, 2013. –2/2013. - С.151-161.
19. **Саякбаев, Т.Дж.** Условия ведения бизнеса в Кыргызстане [Текст]/ Т.Дж. Саякбаев//Экономика жана финансы. – Бишкек: КНУ им.Ж.Баласагына, 2013. 2/2013.–С.251-259.
20. **Саякбаев, Т.Дж.,** Мокроусова, Е. Роль неформальной занятости в Кыргызстане [Текст]/ Т.Дж. Саякбаев, Е.Мокроусова//Национальный институт стратегических исследований. Ежеквартальный научно-популярный журнал. - Бишкек: НИСИ, 2013. –С.46-54.

21. **Саякбаев, Т.Дж.** Антикоррупционная политика Правительства Кыргызской Республики в современных условиях [Текст]/Т.Дж. Саякбаев, //Вестник АУПКР, 2014. -№ 19. - С. 151-157
22. **Саякбаев, Т.Дж.** Антикоррупционная политика в Кыргызской Республике [Текст]/Т.Дж. Саякбаев//Вестник КНУ им.Ж.Баласагына.– Бишкек: КНУ им.Ж.Баласагына, 2014.- С. 452- 456.
23. **Analyses on the Informal Economy of the Kyrgyz Republic and Measures for Its Legalization.** [Текст]/ Т.Дж.Саякбаев// Asia-Pacific Research Center (APRC), Hanyang University Center for International Economic Studies. 2015 Knowledge Sharing Program with the Kyrgyz Republic – Policy Recommendations for Sustainable Development of Economy and Public Administration in the Kyrgyz Republic. 164. - С.67-118. *Монография.*
24. **Саякбаев, Т.Дж.,** Макроусова, Е. Неформальная занятость в Кыргызстане //Национальный институт стратегических исследований [Текст]/Т.Дж. Саякбаев // Бишкек: НИСИ.–2014. -132с.
25. **Саякбаев, Т.Дж.** Субъекты малого и среднего предпринимательства в Кыргызской Республике и роль государства в их развитии [Текст]/ А.А.Саякбаева, Т.Дж. Саякбаев//Вестник КНУ им.Ж.Баласагына.– Бишкек: КНУ им.Ж.Баласагына, 2015.- С. 169-174.
26. **Саякбаев, Т.Дж.,** Саякбаева, А.А. Рынок ценных бумаг: Учебник [Текст]/ А.А.Саякбаева, Т.Дж. Саякбаев//МОиНКР, КНУ им.Ж.Баласагына, 2015. – 250 с.
27. **Саякбаев, Т.Дж.** Сборник нормативных правовых актов Кыргызской Республики в сфере противодействия коррупции и глоссарий антикоррупционных терминов [Текст]/Т.Дж. Саякбаев//УДК 343, ББК 67.99 (2)8. - С 23. – Бишкек, 2016. – 160 с.
28. **Саякбаев, Т.Дж.** Государственная политика развития инвестиционной сферы в КР [Текст]/Т.Дж. Саякбаев //Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2017. № 1-1 (16). -С. 180-184.
29. **Саякбаев, Т.Дж.,** Саякбаева, А.А. Отдельные аспекты формирования инвестиционных рисков в КР [Текст]/ А.А.Саякбаева, Т.Дж. Саякбаев //Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2017. № 1-2 (16).- С. 187-194.
30. **Саякбаев, Т.Дж.** Противодействие коррупции и надзор за исполнением законов, как одно из приоритетных направлений деятельности органов прокуратуры: Учебно-методическое пособие [Текст]/Т.Дж. Саякбаев. – Бишкек, Центр профессиональной подготовки Генеральной прокуратуры КР, 2017.- 64с.
31. **Саякбаев, Т.Дж.** Диагностика контроля в банковской системе и основные этапы его становления [Текст]/Т.Дж.Саякбаев //Евразийское Научное Объединение. – М.: ЕНО, 2017. - Т. 2. - № 4 (38). - С. 81-84.
32. **Саякбаев, Т.Дж.,** Турсунова, Э.Д. Роль и место уголовно-правовых инструментов борьбы с коррупцией в реализации государственной

- политики противодействия коррупции [Текст]/Т.Дж. Саякбаев, Э.Д.Турсунова//Вестник АГУПКР. 2018.- Т. 24. - С. 294-299.
- 33. Саякбаев, Т.Дж.** Теоретические и правовые аспекты легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем [Текст]/Т.Дж. //Евразийское Научное Объединение. – М.: ЕНО, 2018.- Т. 2. - № 5 (39). - С. 130-133.
- 34. Саякбаев, Т.Дж.** Институциональное совершенствование механизмов проведения антикоррупционной экспертизы в КР [Текст]/ Т.Дж. Саякбаев//Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2018. -№ 2 (21). - С. 413-419.
- 35. Саякбаев, Т.Дж., Саякбаева А.А.** Анализ макроэкономической ситуации в регионах Кыргызской Республики и пути ее улучшения [Текст]/ А.А.Саякбаева, Т.Дж. Саякбаев// Евразийское Научное Объединение. – М.: ЕНО, 2018. - Т. 3. - № 12 (46). - С. 272-275.
- 36. Саякбаев Т.Дж.** Институциональные основы модернизации финансовой системы в условиях глобализации [Текст]/ Т.Дж. Саякбаев //Евразийское Научное Объединение. -М.: ЕНО, 2018. - Т. 3. - № 12 (46). - С. 264-266.
- 37. Саякбаев, Т.Дж., Саякбаева, А.А.** Миграция населения Кыргызстана: демоэтническая специфика и результаты [Текст]/ А.А.Саякбаева, Т.Дж. Саякбаев // Сб. материалов межд. науч-практ. конф. «Новая финансовая модель как фактор повышения благосостояния казахстанцев».— Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2019. -С. 272-278.
- 38. Саякбаев, Т.Дж.** Роль инновационной экономики в условиях мирового финансового кризиса [Текст]/ Т.Дж. Саякбаев// Евразийское Научное Объединение. – М.: ЕНО, 2019. - Т. 3.- № 12 (46). - С. 264-266.
- 39. Саякбаев, Т.Дж.** Роль микрокредитных институтов в обеспечении экономической безопасности Кыргызстана» [Текст]/ Т.Дж. Саякбаев // Евразийское Научное Объединение. – М.: ЕНО, 2019. - Т. 3. - № 12 (46). - С. 264-266.
- 40. Саякбаев, Т.Дж., Турсунова, Э.Д.** Роль и место уголовно-правовых инструментов борьбы с коррупцией в реализации государственной политики противодействия коррупции [Текст]/ Т.Дж.Саякбаев// АГУПКР, 2018. -Т. 24. - С. 294-299.
- 41. Саякбаев, Т.Дж.** Проблемы национальной банковской системы и пути их решения [Текст]/ Т.Дж.Саякбаев// Евразийское Научное Объединение. – М.: ЕНО, 2018. - Т. 3. № 12 (46) . -С. 264-266.
- 42. Саякбаев, Т.Дж.** Коррупция и меры по противодействию коррупции (обзор международных исследований) [Текст]/ Т.Дж.Саякбаев// Сборник научных трудов «Экономика современного Казахстана: проблемы и перспективы развития». - Астана, МОиН РК, АО «Казахский университет технологии и бизнеса», 2019.- С.27-30.
- 43. Саякбаев, Т.Дж.** Реинжиниринг системы государственных закупок Кыргызстана [Текст]/Т.Дж. Саякбаев// «Евразийское Научное Объединение». – М.: ЕНО, 2019. № 3.- С215-217.
- 44. Саякбаев, Т.Дж.** Мировой опыт противодействия коррупции в

финансово-экономической сфере [Текст]/Т.Дж. Саякбаев // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2019. № 1.- С250-257.

- 45. Саякбаев, Т.Дж.,** Саякбаева, А.А. Трудовая миграция как фактор финансовой безопасности, демографических и коррупционных рисков [Текст] /Т.Дж. Саякбаев, Саякбаева А.А. // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2019. - № 2 (25). С.-460-466.
- 46. Саякбаев, Т.Дж.** Принудительные меры уголовно-правового воздействия в отношении юридических лиц: Учебно-методическое пособие [Текст]/ Т.Дж. Саякбаев. - Бишкек: Центр профессиональной подготовки Генеральной прокуратуры КР, 2019. -72с.

РЕЗЮМЕ

Саякбаев Тилек Дженишбекович 08.00.10 - финансы, акча жүгүртүү жана кредит, 08.00.05 – экономика жана жана Улуттук экономика башкаруу адистиги боюнча «Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу үчүн коррупцияга каршы механизмдерин өнүктүрүү» деген темадагы экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине

Негизги сөздөр: коррупцияга каршы механизми, экономикалык коопсуздук, коррупцияга каршы бөгөт, жемкорлук менен күрөшүү, жемкорлук тобокелдиги, жемкорлукка каршы саясаты, коррупцияга каршы экспертиза, жемкорлук деңгээли, жемкорлук себептери, накталай төлөмдөрдү кабыл алуу, паракорлук схемаларды азайтуу.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргыз Республикасынын финансы-экономикалык коопсуздугун камсыз кылууга багытталган коррупцияга каршы механизмдери.

Изилдөөнүн предмети: статистикалык анализдин теориясы жана методологиясы, изилдөө жана паракорчулук деңгээлинде маалыматы жана көп өзгөрмөлүү статистикалык байланыш-регрессиялык анализдөө.

Изилдөөнүн максаты: Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыздоо үчүн негиз катары жемкорлуктун деңгейин азайтууга багытталган каршы жемкорлук механизмдерин жакшыртуу боюнча жаңы жолдорун иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн методдору: корреляциялык, регрессиялык фактордук методдор, парчалар менен байланыштуу методу, индекс методу, убактылуу катардагы анализ методу, ар түрдүү статистикалык жыйындыларды салыштыруу методу, көрүнүштөрдүн динамикасын баалоо, анализ жана синтез, системалуу жана кырдаалдык анализ методдору, божомолдоо.

Алынган жыйынтыктар жана жаңылыгы: негизи жана учурдагы экономикалык шарттарда жемкорлук түрлөрүн; экономикалык тармагында, алардын ичинен баса каршы жемкорлук механизмдерин жакшыртуу багыттары: экономикалык чөйрөдө экономикалык жана паракорчулук менен күрөшүү боюнча каржылык куралдарынын өнүктүрүү, мыйзам чыгаруу базасын өркүндөтүү, иштелип чыккан негизги жана жемкорлукка каршы иш механизмдерин жакшыртуу боюнча практикалык сунуштарды негизделген; Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу, экономикалык кызыкчылык жемкорлукка каршы йс-кимыл жазуучунун түшүнүгү; эмпирикалык жана статистикалык маалыматтардын негизинде өлкөдө биринчи жолу, анткени Кыргыз Республикасынын ИДӨнүн жемкорлукка таасирин кубулуштары жемкорлукка каршы механизмдерди жана эсептөөлөр натыйжалуулугун каржы-экономикалык баа берүү, жана башкалар.

Колдонуу даражасы: Кыргыз Республикасынын каржы жана экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу үчүн саясатты, программаларды жана жемкорлукка каршы механизмдерин жакшыртуу моделдердин пайда болушу үчүн материалдар менен мыкты тажрыйбаларды колдонуу мүмкүнчүлүгү; паракорчулукту алдын алууга багытталган иш-чаралардын мекемелик жана тармактык артыкчылыктарын аныктоо каржы эсептөөлөр, корутундуларды жана сунуштарды колдонуу боюнча.

Натыйжалары окуу куралы жана төмөнкү адистиктер боюнча лектордук курстарынын окуу өткөрүүгө колдонсо болот: "Коррупцияга каршы саясат", "Экономикалык коопсуздук", "Кылмыш жолу менен алынган кирешелерди легалдаштырууга каршылык", "Экономика жана ишкердик" жана башкалар.

Колдонуу тармагы: сунуш кылынган аспаптар Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Иш-аракеттер пландарын иштеп чыгууда паракорчулукка каршы күрөшүү менен иш-чараларга колдонсо болот, жана колдонуп келген (2012-2015 жана 2015-2018 жыл); паракорчулукка каршы күрөшүү жаатындагы мыйзам "Кызыктар кагылышуу" жана ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгууда. Изилдөөнүн натыйжалары жемкорлук алдын алуу менен алектенген министрликтер менен агенттиктердин ишине колдонсо болот.

RESUME

Theses of Sayakbayev Tilek Dzhenishbekovich dissertation on the topic “Development of anti-corruption mechanisms as a condition for ensuring the economic security of the Kyrgyz Republic” for the degree of Doctor of Economics in the following specialties: 08.00.10 - Finance, money circulation and credit, and 08.00.05 - Economics and national economy management

Keywords: anti-corruption mechanism, economic security, anti-corruption, anti-corruption, corruption risks, anti-corruption policy, anti-corruption expertise, level of corruption, causes of corruption, government procurement, reduction of cash payments, corruption schemes.

Object of study: anti-corruption mechanisms as a condition for ensuring the economic security of the Kyrgyz Republic.

Subject of research: analysis of empirical data, statistical and multivariate correlation and regression analysis of studies of the level and extent of corruption.

The purpose of the study: to develop new approaches to improve anti-corruption mechanisms aimed at reducing corruption as the basis for ensuring the economic security of the Kyrgyz Republic.

Research methods: expert assessment method, sociological survey, correlation, regression, factorial methods, linking method, index method, time series analysis methods, methods of comparing various statistical aggregates, dynamics, analysis and synthesis estimation, system and situational analysis, forecasting methods.

The results obtained and their novelty: the essence and forms of manifestation of corruption in modern economic conditions are disclosed; the directions of improving the mechanism for combating corruption in the economic sphere are justified, among which are highlighted: the development of economic and financial instruments for combating corruption, improving the legislative framework, principles are developed and practical recommendations for improving the mechanism of anti-corruption activities in the economic sphere are developed; the author's concept of combating economic corruption in the interests of ensuring the economic security of the Kyrgyz Republic is proposed; for the first time in the republic, on the basis of empirical and statistical data, a financial and economic assessment of the effectiveness of anti-corruption mechanisms has been carried out and the correlation effect of the corruption component on the GDP of the Kyrgyz Republic and others has been calculated.

The degree of use: the possibility of using the results and practical recommendations in the formation of strategies, programs and models for improving anti-corruption mechanisms aimed at ensuring the financial and economic security of the Kyrgyz Republic; in the use of financial calculations, conclusions and proposals in determining departmental and industry priority areas for the prevention of corruption.

The results of the study can be used in universities for the preparation of teaching aids and lecture courses in the specialties: “Anti-corruption policy”, “Economic security”, “Countering the legalization of proceeds from crime”, “Economics and entrepreneurship”, etc.

Scope: the proposed approaches, the author was tested in the development of the Government of the Kyrgyz Republic Action Plans on Combating Corruption (for 2012-2015 and 2015-2018); the development of the draft Law of the Kyrgyz Republic “On Conflict of Interests” and regulatory legal acts in the field of combating corruption. The results of the study can be used in the work of ministries and departments involved in the prevention of corruption.

РЕЗЮМЕ

диссертации Саякбаева Тилека Дженишбековича на тему «Развитие антикоррупционных механизмов как условие обеспечения экономической безопасности Кыргызской Республики» на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальностям: 08.00.10 - финансы, денежное обращение и кредит; 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством

Ключевые слова: антикоррупционный механизм, экономическая безопасность, противодействие коррупции, борьба с коррупцией, коррупционные риски, антикоррупционная политика, антикоррупционная экспертиза, уровень коррупции, причины коррупции, сокращение наличных платежей, коррупционные схемы.

Объект исследования: антикоррупционные механизмы как условие обеспечения финансово-экономической безопасности КР.

Предмет исследования: анализ эмпирических данных, статистический и многофакторный корреляционно-регрессионный анализ исследований уровня и масштабов коррупции.

Цель исследования: разработать новые подходы совершенствования антикоррупционных механизмов, направленных на снижение уровня коррупции как основы обеспечения экономической безопасности Кыргызской Республики.

Методы исследования: метод экспертных оценок, социологическое обследование, корреляционный, регрессионный, факторный методы, метод связующих звеньев, индексный метод, методы анализа временных рядов, методы сравнения различных статистических совокупностей, оценки динамики явлений, анализа и синтеза, системный и ситуационный анализ, методы прогнозирования.

Полученные результаты и их новизна: раскрыты сущность и формы проявления коррупции в современных экономических условиях; обоснованы направления совершенствования механизма противодействия коррупции в экономической сфере, среди которых выделены: развитие экономических и финансовых инструментов противодействия коррупции, совершенствование законодательной базы, разработаны принципы и обоснованы практические рекомендации по совершенствованию механизма антикоррупционной деятельности в экономической сфере; предложена авторская концепция противодействия экономической коррупции в интересах обеспечения экономической безопасности КР; впервые в республике, на основе эмпирических и статистических данных проведена финансово-экономическая оценка эффективности антикоррупционных механизмов и произведен расчет коррелирующего влияния коррупционной составляющей на ВВП Кыргызской Республики и др.

Степень использования: в возможности использования полученных результатов и практических рекомендаций при формировании стратегий, программ и моделей совершенствования антикоррупционных механизмов, направленных на обеспечение финансово-экономической безопасности КР; в использовании финансовых расчетов, выводов и предложений при определении ведомственных и отраслевых приоритетных направлений мер по предупреждению коррупции.

Результаты исследования могут быть использованы в вузах для подготовки методических пособий и курсов лекций по специальностям: «Антикоррупционная политика», «Экономическая безопасность», «Противодействие легализации доходов, полученных преступным путем», «Экономика и предпринимательство» и др.

Область применения: предложения и рекомендации по развитию антикоррупционных механизмов как условие обеспечения экономической безопасности были апробированы при разработке Планов мероприятий Правительства КР по противодействию коррупции (на 2012-2018 годы); разработке проекта Закона КР «О конфликте интересов» и нормативных правовых актов в сфере противодействия коррупции. Результаты исследования могут использоваться в работе министерств и ведомств, занимающихся вопросами предупреждения коррупции, а также в ВУЗах КР.